

párhuzamos történetek

olvasókönyv szociális lakásépítési kísérlethez
Álvaro Siza portói Bouça épületegyüttese kapcsán

párhuzamos történetek

olvasókönyv szociális lakásépítési kísérlethez

Álvaro Siza portói Bouça épületegyüttese kapcsán

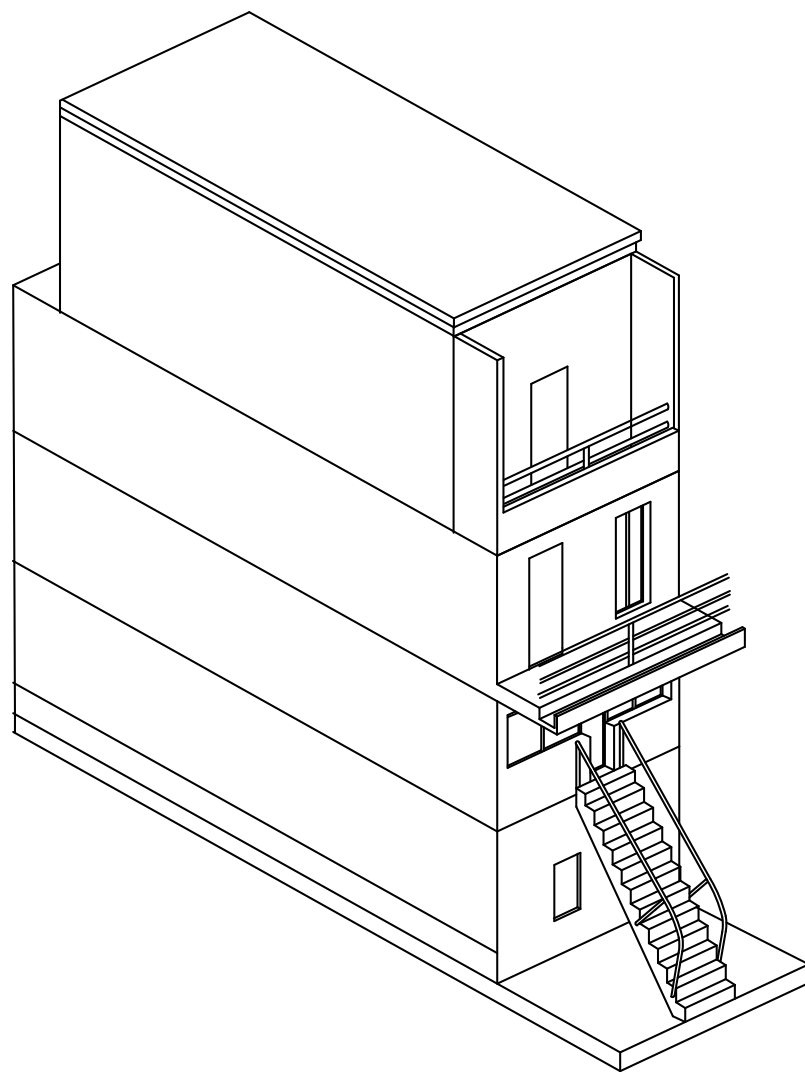
TDK dolgozat

írta:

Rádler Luca

konzulens:

Vukoszávlyev Zorán

tartalom

1	absztrakt	7
2	a Bouça ház kortárs értelmezésekor felmerülő kérdések.....	9
3	“szegfűs” forradalom, a Salazar diktatúra megdöntése.....	13
4	vanguard várospolitika, a SAAL program működése, operációk.....	15
5	nemzetközi szociális lakásépítési kísérletek.....	23
6	tengelyre tervezve, a sorház tipológia új kontextusban.....	29
7	karakter	33
8	a szomszéd kertje, a sorházakat tagoló udvarok.....	37
9	négy méter.....	41
10	részletképzés.....	43
11	jelenkor, összegzés.....	47
12	egy hét a Bouça házban - (utószó, a szerző fotói).....	53

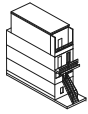
melléklet- a ház alaprajzai és metszetei

felhasznált irodalom

képjegyzék

2. Emiliano Zandri fényképe

1. absztrakt

Az 1974-es demokratikus átalakulás utáni forradalmi hangulat jelentős társadalmi változásokat hozott, és friss kezdeményezéseket indukált Portugáliában. A Nuno Portas által szerveződő SAAL programnak köszönhetően, tömeges szociális lakásépítés indult. A mára mindenki számára jól ismert építész, az akkor fiatal Álvaro Siza Vieira is aktív résztvevője volt a csoportnak, s tevékenységének.

Portugália északi régióközpontjában, Portóban is több lakónegyed valósult meg, az építész-közgazdász-szociológus alkotta tervezőcsoportok közreműködésével. Ezek közül legismertebb, a történeti belváros északi határában álló Bouça-negyed. Tanulmányomban kitérek a lakóház-együttes történelmi hátterére, Álvaro Siza alkotói hozzáállására, különös tekintettel közösségi fejlesztés alternatív megvalósítására, és az épület részletes elemzésére. A kutatás személyes vonatkozása, hogy a Bouça egyik lakásban töltöttem közel egy hetet.

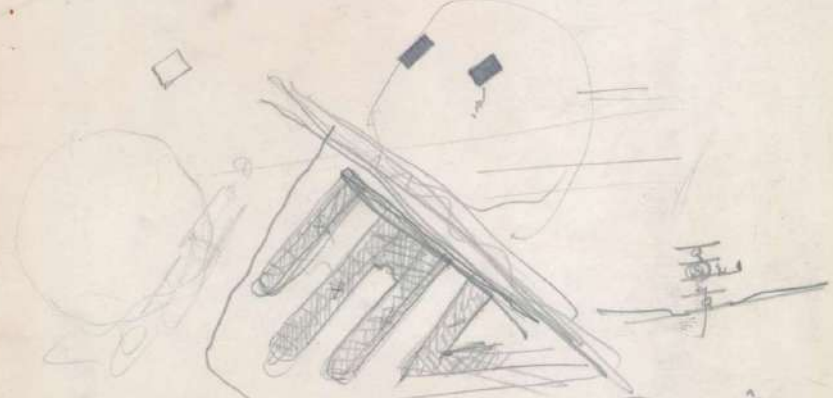
A szemlélőben felmerül, hogy a sorház mintázata valahonnan ismerős, párhuzamba hozható egy már ismert tipológiával, mintha egy modernista elv átiratát látnánk a kortárs közösségi hálózat mentén rendeződve. Dolgozatom egyik fő célja ennek feltárása. Emellett saját, és itt élő barátaim térbeli tapasztalatait feldolgozva, személyes képet szeretnék alkotni a történelmi kontextus megértésén túl, a lakóház létrejöttének különös történetéről és létének jelenkori vonatkozásairól.

Az épület eredetileg a városban élő munkásosztálybeli családoknak épült, mára viszont kicserélődött lakóközösséggel, zömmel fiatal designerek, és felső középosztálybeli pályakezdők lakta társasházzá vált. A napjainkban zajló dzsentrifikáció nem írja-e felül a házak eredeti rendeltetését, és lényegét? A szociális lakások szerkesztése kompakt alaprajzot és térszervezést mutat, -lehet-e komfortosan élni ezekben a négy méter széles, moduláris lakásokban? Alkalmas-e az élettér hiánytalan kiteljesedésére, illetve a belső terek szűkös mérete milyen befolyással van az itt élőkre? Miként tölti be a lakóegység, az otthon szerepét, emellett milyen téri minőségűek ezek a helységek?

A Bouça lakótömbre fókuszálva vizsgálom meg a korszak szociális lakásépítési kísérletét, a szakirodalom segítségével. Saját tapasztalataim felhasználásával újraolvasom az építészeti döntések jelentőségét, és keresem ma is releváns vonatkozásait.

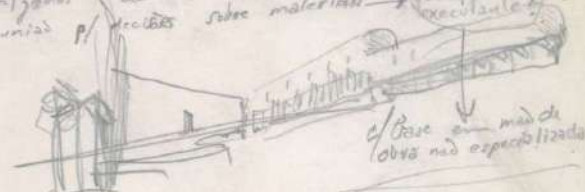
Leit. Sérgio - GARCIA

Brigadas contrapostas
apoio técnico aos projectos → as brigadas controlam (later)

1 - [entrega 2.º projecto e dos elementos contratos de técnicos] / infraestruturas
2 - [pedido (ou não) das brigadas de construção] / arranque através das reuniões p/ decisões sobre materiais → que tipo de executante?

- Marganda
Acácio
António
Chaves Oliv.
S. Victor
Belo Visto
Leal
Lago
Cruz de Pau
Paga de Balxo
Estaniz
Gondomar

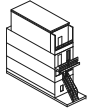
Base em mão de obra não especializada

1.000

3. Álvaro Siza (*1933), From the Bouça Sketchbooks, c. 1972. Pencil on paper.

2. a Bouça ház kortárs értelmezésekor felmerülő kérdések

Társadalmi jelentőség

Hogyan értelmezhető ma egy olyan lakóház, amelynek különös létrejötte, egy bár hosszú ideje fogalmazódó, de politikai környezete révén tiszavirág életű baloldali mozgalomhoz kapcsolódik, s amely egyedülállóan demokratikus rendszerű tervezési módszert valósított meg a '70-es években?

A lakónegyed történelmi kontextusának hagyatéka, a szervezeten működő participatív tervezés, ma is aktív gyakorlatként él országban. A városhoz való jog nem csorbult az elmúlt 40 évben sem, miközben Portugália kritikus eseményeket élt át ez idők alatt, mint például az áprilisi "szegfűs" forradalom, belépés az Európai Unióba, vagy a gazdasági világválság.

Igaz, a forradalmi eszmék háttérbe szorultak az éppen aktuális gazdasági tendenciákkal szemben, de az általános társadalmi egyenlőtlenség, az eladósodás és az anyagi bizonytalanság velejárója volt ezen felzárkóztató jellegű próbálkozásoknak. Úgy tűnik, az erre adott reakció pedig, egy visszatérő tendenciában látszik kiteljesedni. A kortárs de nagy múltú társadalmi-városi építő mozgalmak újfent megjelentek főként az ország nagyvárosaiban, az 1970-es években működő SAAL mozgalom nyomán, ugyan kisebb léptékben, de azonos lelkesedéssel.

A SAAL rengeteg kezdeményezést indított Portugália szerte, amellyel több mint 500.000 lakás épült fel a kritikus körülmények között élő társadalmi rétegek számára. Ahhoz, hogy a program örökségét jelenlétének fennállása után elemezzük, alapvető fontosságú annak meghatározása, hogy ezek a 70-es években épült szociális szomszédsági negyedek (kortárs formájukban) még mindig aktívak-e, teljesítik-e a környékek kezelésére irányuló elkötelezettséget, illetve továbbra is befogadóak-e?

Építészeti jelentőség és minőség

Az épület milyen befolyást gyakorolt a nemzetközi szcénára, hogyan hozta meg az építész, Álvaro Siza számára az ismertséget, és további tervezői felkéréseket?

Keresem a választ arra, pontosan mi is a párhuzam a Bouça szociális lakónegyed és az 1920-as évekbeli modern lakónegyedek közt. A tipológia mindenképpen ismerős valahonnan, úgy tűnik, az épületegyüttes nem csak a portugál építészeti hagyomány modern átírata, felfedezzük rajta nemzetközi példák tanulságait is.

Hogyan funkcionálnak a lakóegységek, miként működnek privát és publikus terei? Milyen életteret biztosítanak a lakások és hogyan élik meg az ottlakók, illetve saját tapasztalataim hogyan befolyásolják a házról alkotott megelőző, illetve utólagos véleményem?

Megszakadt-e a szellemi folytonossága, illetve felülírta-e a Bouça ház szellemi lényegét a tény, hogy lakóközössége, társadalmi osztály tekintetében szinte teljes mértékben kicserélődött a dzsentifikáció okán? Miként hatott és hat ma, az épület városban való elhelyezkedése a környékre, a modern sorház tipológia szokatlan bemetszése a keretes-zártsorú történelmi városszövetbe?

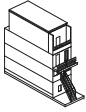

4. Emilio Zandri fényképe

5. Több ezer ember Largo do Carmo-n , Lisszabon 1976
szerző ismeretlen

3. “szegfűs” forradalom, a Salazar diktatúra megdöntése

„Ha a diktatúra tényé válik, a forradalom kötelesség!”

Nincs olyan egyeduralom, amely örök időkre tart. Estado Novo, az António de Oliveira Salazar által alapított diktatúra 1933 óta tartott, három kontinens nyugött igája alatt. Portugáliában több, mint négy évtized után nyílt meg az út a demokratikus átalakuláshoz, 1974. április 25-én győzött a „szegfűs forradalom”.

Portugália az utolsó klasszikus értelemben vett, kizsákmányoló gyarmatbirodalom volt a '70-es években. Ázsiai és afrikai területeit fegyveres erővel próbálta fennhatósága alatt tartani, s bár hatalma meglehetősen gyengült felettük, a legfontosabb cél még mindig ezen régiók erőforrásainak teljes kiaknázása volt. A területek megtartásáért folytatott háborúban sok hazafi értelmetlenül vesztette életét. Az elégedetlenség nőtt, a polgárság és a hadsereg sem tűrt tovább, az autokrata rendszer minden oldalról kezdte elveszteni támogatottságát. Erőteljes szerveződés indult meg, a régi rendszerhez kötődő katonák és a demokratikus polgárok között, mígnem a katonaság közös döntés alapján megszűnt kiszolgálni és fenntartani Salazar diktatúráját.

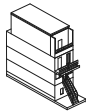
A revolúció, amely egy teljeskörű társadalmi támogatással véghezvitt puccsként realizálódott, az egész országban nagy változásokat hozott. Megrázta politikailag, gazdaságilag, és a népesség expanzóját okozta, lévén hogy a korábbi gyarmatországok lakói elkezdtek beözönlöni Portugáliába. A Portóba betelepülési céllal érkező tömegek miatt, hihetetlen gyorsasággal emelkedett a populáció, így a város a második legnépesebb településsé vált az országban. Az újonnan letelepedő mintegy 1,2 millió lakos, és a nagyszámú városi munkásosztály igényei együttesen meghaladták a város felkészültségét, így letelepítési és lakhatási krízishelyzet állt elő, mely sürgős megoldásra várt.

6. Szegfűs forradalom, portugál katonák 1976-ban, Lisszabon szerző ismeretlen

7. Sérgio Gamelas és M. José Abrunhosa festménye
Bouça szociális lakónegyed ,1976

4. vanguard várospolitika, a SAAL program működése

(...) In the traditional housing system, everything is done when the tenants arrive. With the SAAL programme, the tenant arrives before any decision is made (...).

Nuno Portas

E frissen átalakuló közegben - amikor a politikai hangulat a képviseleti struktúrák és az autonóm szervezetek egyre növekvő befolyásának kedvezett - kezdte tevékenységét a SAAL (Serviço de Apoio Ambulatório Local) amely program egyébként már a diktatúra megdöntése előtt létrejött, a szervezkedő baloldali értelmiség és szakemberek által, így nem meglepő, hogy szinte közvetlenül a demokratikus puccs után el is kezdte működését.

Nuno Portas, a Salazar rendszer nagy kritikus, építész, városkutató, és politikus. összefogó szerepe vitathatlan jelentőségű a program működését illetően. A forradalom utáni években lakhatási és építésügyi főhivatalnokként töltötte be szerepét, progresszív felfogásával vezéregyéniségként irányította a csoportot, a lakhatási problémák megoldásában.

A SAAL, amely Európában úttörő kísérlet, a szociális és lakhatási körülmények javítását sürgető program, építészek, mérnökök, közgazdászok, szociológusok brigádjait toborozta. Tevékenységük többek között a lepusztult városi környékekre, úgynevezett "ilha"¹-kra koncentrált, amelyek elégtelen higiéniai és lakhatási feltételekkel rendelkező, nagy népsűrűségű szlömösödött negyedek voltak, illetve a város periferiáján elhelyezkedő szabályozatlan területek számítottak a másik fontos akcióterületnek. A szorgalmazott településfejlesztési politika révén, nagyszámú lakásépítés indult meg, erős gazdasági támogatással, orvosolva a számszerűen mintegy 500 000-re tehető lakáshiányt, mindezt országos szinten kezelve.

8. A SAAL program 1974-76,
fotó Alexandre Alves Costa gyűjteményéből

¹: "ilha": illegális barakk amelyek minősége bármilyen építészeti/városi minőség alatt helyezkedett el, jelentése: sziget

Az életkörülmények felmérésétől, a lakóhelyi bizottságok támogatásáig, az építészeti projekttől az egyedi esettanulmányokig, a SAAL brigádjai megkísérelték megoldani a hátrányos helyzetű közösségek felmerülő lakhatási igényeit, és új értelmet adtak az építészet gyakorlatának és státuszának, szociális negyedeket lérehozva, a lakókkal együtt. A program sikerének kulcsa, a demokratikus részvétel megvalósítása, és a problémák megoldásának közös véghezvitelében keresendő. Egészen 1976 októberéig, a kezdeményezés rövid, 26 hónapos fennállása alatt mintegy 170 projektbe kezdtek bele, ezzel pedig 40,000 család életébe beavatkozva országszerte, érintve a legnagyobb városokat, úgy mint Coimbra, Évora, Fairo, Lisszabon, Setúbal és Porto.

Negyven évvel a SAAL működése után, annak lenyomata továbbra is meghatározza a városok és a szomszédságok térbeli és társadalmi szerkezetét, mivel olyan építmények születését indukálta, amely párbeszédet vált ki a város és az építészeti objektum, valamint a tervező és használó között. A várostervezésben is merőben új felfogás jelent meg, - a megszokott városképtől eltérő, morfológiával szembemenő, diskurzust indukáló konstrukciók, mint például a Bouça lakónegyed. Az épületegyüttes szokatlan sávházaz beépítéssel, rendhagyó tömbviselkedést produkál saját környezetében.

A SAAL kortalan ideológiája, miszerint a házak a demokrácia szinonimáivá válnak, rendkívül előremutató példamodell. Egy építészeti projekt politikai és szociális vonatkozásainak feltárása, a szomszédság és a városi közösségek léptékében, napjainkban is ugyanolyan releváns lenne, mai üzleti érdekeknek alávetett, privatizált világunkban.

A Bouça tömb tervezését Álvaro Siza, az akkor negyvenes éveiben járó építész vállalta el. Siza nem a klasszikus építész szerepbe bújott, hanem progresszív hozzáállásával, a közösségi fejlesztés alternatív módszerének tökéletes megvalósítását vitte véghez. Siza a Portugál kulturális tradícióból építkezik, annak folyamatosságán dolgozik, s ez a szinte minden munkáját végigkísérő attitűd mindeközben kortárs formában ölt testet.

9. A SAAL program 1974-76, Alexandre Alves Costa fényképegyűjteményéből

A dialógust kezdeményező építész és a jövőbeli lakók között, már a tervezési folyamat kezdetekor létrejött a kommunikáció, igényekről, szokásokról, és a szükségleteket érintő javaslatokról. Közös gondolkodás, majd tiszta és etikus tervezés, érzékeny integráció. A brigádokat koordináló építésznek nem volt egyszerű feladata, a piac hiányát és a forradalmi időszakot tekintve, így az intenzív viták, megbeszélések és a fegyelmezett autonóm működés fenntartása, az építész társadalmi felelősségét erősítették. E kusza körülmények hatására vált a SAAL ennyire különleges, és produktív kísérletté.

"Their attitude was sometimes authoritarian, they denied all awareness of the architect's problems, they imposed their way of seeing and conceiving things. The dialogue was very contentious. . . . To enter the real process of participation meant to accept the conflicts and not to hide them, but on the contrary to elaborate them. These exchanges then become very rich, although hard and often difficult."

Álvaro Siza a SAAL program diskurzusairól (1983)

A programnak rendkívül hamar véget vett a jobboldali politikai irányváltás és centralizáció. Ezáltal egyik projekt sem fejeződött be, így a Bouça ház építkezése is félbemaradt, de a kezdeményezés elég serkentőnek bizonyult ahhoz, hogy a lakhatási szükségek és városhoz való jog közötti kapcsolat újragondolásához vezessen, bemutatva egy addig ismeretlen lakáspolitikai lehetőségét.

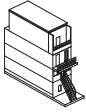
Mindeközben Lisszabonban

A két város mindig is különbözött egymástól, a tradicionalista Lisszabon társadalmilag és kulturálisan is eltért, így építészeti szempontból is más tendenciák kerültek előtérbe. Itt volt a kor másik nagy építésziskolája, melynek legmeghatározóbb személyisége Nuno Teotónio Pereira (1922-) . A lisszaboni irány, a tömegoktatást felvállaló, karakteres mesterek hiányában egyéni utakat kereső intézményrendszer lett. Technicista építészek által, inkább gazdasági, mintsem szociális konstrukciókat, és jellemzően magasházak beépítést eredményezve a városban, amely ma is markánsan megkülönbözteti jellegét Portóval szemben. (A lisszaboni építészet alakulása egy különálló téma lenne.)

10., A Relvinha negyed lakói
11. Lakógyűlés, SAAL program 1974-76, Alexandre Alves Costa fényképegyűjteményéből

12. Álvaro Siza terepen, a Sao Victor negyed építkezésekor
Porto, 1974, szerző ismeretlen

4./b SAAL operációk

Minden beavatkozást egyedülálló történetként kezeltek, így azok eltérő eredményeket is szültek.

“cidade a cidade, bairro a bairro, ilha a ilha, casa a casa, quarto a quarto”.

“ the process was played out ‘city by city, neighbourhood by neighbourhood, “island” by “island”, house by house, room by room. ,,

Livro Branco do SAAL, 1976

A portói tevékenység erősen a történelmi belvároshoz kötődött, mivel az úgynevezett ‘ilhá-k’ nagy számban fordulnak itt elő. A hátrányos helyzetű, egészségtelen körülmények közt élő lakosok számára intenzív vitákat szerveztek Porto jövőjéről, a városhoz való jog szellemében. Végül 33 kezdeményezés indult el, amelyből a rövid életű programban 374 lakást épült fel. A SAAL közösségformáló ereje, ennek ellenére vitathatatlan, mivel a jobb lakhatási körülmények reményében, az emberi kapcsolatok és az együttműködés egyre csak erősödött a bevont populáció és a brigádok között is.

Rögtönzött kezdés

A társadalmi szerveződés már a demokratikus hatalomváltás előtt elkezdődött. A Leal lakónegyed (Bairro do Leal) tervezése például az 1970-es évek elejére nyúlik vissza. Sérgio Fernandezhez köthető, akinek ismert a forradalmat megelőző politikai tevékenysége, a lakossági szervezetet megalapítva, minden alapját előkészítette annak, hogy a szociális lakások építése, 1974-ben szinte már csak a konkrétumok rögzítésével, rögtön elkezdődjön.

13., General meeting of local residents in the Sports Pavilion of Porto, Portugal on April 5, 1975, Alexandre Alves Costa
14. A SAAL program 1974-76, Alexandre Alves Costa fényképgyűjteményéből
Idézet: Livro Branco do SAAL 1974—1976, Porto: FAUP Publicações, 1976.

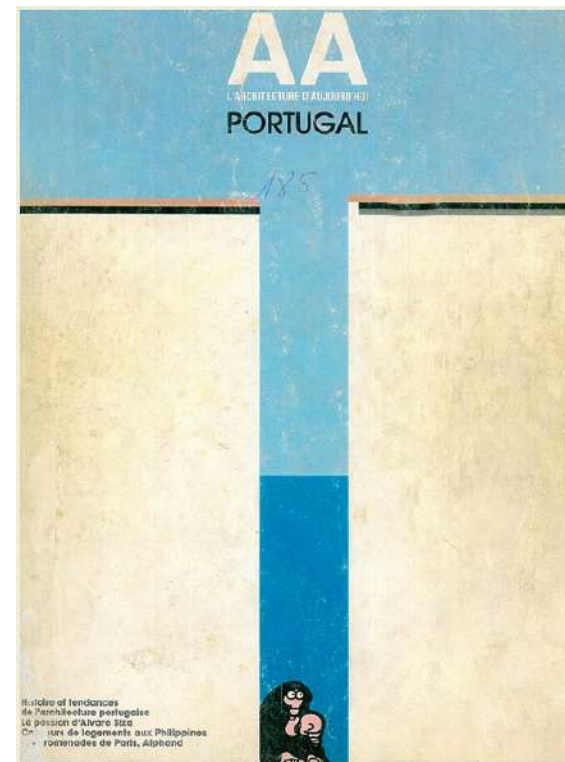
A kistestvér

A São Victor szomszédtság részére épült 12 ház, az egyik legfontosabb és legelső portói beavatkozás a Bouça után. A két negyed nagyon különböző területen található, így rájuk alkotott válasz is természetesen eltér. Míg a Bouça egy szabályozatlan, lakatlan városi területen épül, addig a São Victor egy működő ilha szövetének megőrzésével, a meglévő épületek és struktúrákból álló jelek kell figyelembevételével, teraszos sorházakból álló geometrikus rendszert alkot. Megmarad a folytonosság, de új formát ölt, az építész megőrző attitűdje megmutatkozik. Siza beavatkozása mintha az ősi romok továbbélése volna, s erős képet mutat tervezői habituásáról, amely úgy olvassa a tájat mint egy történelmi feljegyzést, s nem csak a rétegződéseket s a helyi szövetet élte tovább, de annak teljes kulturális háttérét is.

Az építészeti döntéseket szintetizálva az emberek véleményével, a São Victor negyed olyan szakmai gyakorlatot és etikus szerepvállalást képvisel, amely hírére az építész meghívást kapott Berlinbe és Hágába az elkövetkező évtizedben, s meghozta számára a nemzetközi elismertséget, miután a portugál nemzeti építészet monográfiája részletesen megjelent 1976-ban a *L'Architecture d'Aujourd'Hui*-ben, többek közt Siza munkásságát is méltatva, és 1978-ban az *Architecture Mouvement Continuite* francia magazinban, a szociális lakónegyedek és povoai házai tükrében bemutatva az építészt.

Mediterrán megastruktúra

A Quinta de Malaguiera-i lakónegyed sokkal nagyobb léptékű és eltérő beavatkozás a portói épületektől. Siza szintén a meglévő közösség kontextusában tervezett, az antik Évora városának külső területén, s ehhez hitelesen római előképet használ, Pompeii városát. Az elmaradott környék, az elnéptelenedéstől és rettentő körülményektől szenvedve valóban programszerű változásra szorult. Nagy különbség hogy a Malaguiera negyed változó domborzatú terepen épült, organikusabb megastruktúra, míg a Bouça egy abszolút sík terepen található egyszerű sorházas képlet.

15. A São Victor szociális lakótelep
16. Portugál tendenciák a L'Architecture d'Aujourd'Hui 1976/185-ös számában

Az építész az ilha struktúráját megtartva de megbontva, derékszögű főtengelyre szervezett feltárási utakkal szabadította fel a tömböt. Jelen esetben a kétszintes házak, a népi építészetből ismert patios megoldással épültek egymás mellé sorolva, amely új minőséget adott az analógiának. Azok “utcáin” járva szinte vidéki hangulat fogad. Tulajdonképpen az egyetlen dolog, amely megkülönbözteti a tervben szereplő lakásokat, a népi építészetből ismert háztípustól, a nyílások ritmikus elhelyezése és azok szokatlan arányai, amelyek pedig az építész abszolút absztrakciójából származnak.

A megemelt aquaductok rendszere összeköti a különálló klasztereket, és biztosítja a lakónegyed infrastruktúrális hálózattal, ivóvízzel és elektromos ellátással, erre kapcsolódnak a lakóházegységek és a közraktárak is. Nagyszabású tervezői eszköz, amely meghatározza az üzletek és egyéb nyilvános létesítmények bejáratait is. A római és késő reneszánszra utaló beton vezetérendszer, meghatározó kompozicionális eleme az épületegyüttesnek, nem csak formailag tiszteleg a hagyomány előtt, de a lakónegyed működése szempontjából is elengedhetetlen. Szociális lakások révén gazdaságos, mégis jó minőségű közvetlen kertkapcsolattal rendelkező lakások jöttek létre, alacsony intenzív beépítéssel.

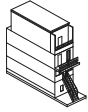
A beavatkozások valóban, mind-mind egyéni válaszadások, alkalmazkodva a helyi közösségekhez és adottságokhoz, a kulturális hagyatékokat és a vernakuláris építészeti hagyományt átgondoltan és tudatosan továbbvive. Az építészek számára jó alapként szolgált, az az '50-es években Fernando Távora által összefogott, több éves gyűjtés és kutatómunka, amely a portugál népi építészeti tanulmányozta, abban a meggyőződésben, hogy a népi lakóház a legjobb tanulságokat nyújtja, mivel leginkább működőképes, és legkevésbé fantáziátlan, így a funkcionalista logika szempontjából és a közös identitás definiálásában is, jó mintát ad a mindenkor “Portugál építészetnek”. A folyamat értékelése a modernizmussal szintézist alkotva, sikeresnek mondható, mivel az esetek többségében a hely hatása, és a hagyomány ereje fundamentális tényezők a mai portugál építészeti gondolkodásban is.

17. A Quinta de Malaguiera megemelt viaductjai

18. Vidéki hangulat, utcakép a Quinta de Malaguiera Lakónegyed

19. Az Onkel-Tom Siedlung sorházak utcaképe, Berlin, (1926–1931)
építész: Bruno Taut

5. nemzetközi szociális lakásépítési kísérletek

A SAAL program szociális lakótelepeit tanulmányozva, jelentősen heterogén képet kapunk. Miért pont a Bouça negyed vált a legismertebbé, legsikeresebbé közülük?

A Nuno Portas vezette program által megvalósult szociális lakónegyedekre erősen hatott az újraértelmezett regionalizmus, a népi építészet hagyománya, legtöbbször tisztán olvasható a belső fejlődés. Ugyanakkor a Bouça ház tömegformálásában és homlokzatalakításában is, egyaránt megjelennek nemzetközi előképek. Álvaro Siza, nem csak a portugál hagyományból merítve, hanem a már ismert nemzetközi példák tanulságait is feldolgozva tervezte a portói szociális lakónegyedet. A baloldali beállítottságú, és általánosan haladóbb és polgári szemléletű városra sokkal inkább jellemző nyitottság, a nemzetközi vérkeringésben való aktívabb részvétel, a hagyományokhoz kötődő Lisszabonnal szemben, mindig is igyekezett kivonni magát a hatalmi kötések közül, s ez már az 1970-es években sem volt másképp. A tervezőre jelentősen hatottak a haladó nemzetközi építészeti gondolatok. Ennek a progresszív szellemnek egyébként intézményi megtestesülése a portói iskola, amely a modernizmus elvei alapján, Távora szellemi örökségét továbbvivő, mester-tanítvány viszonyban működő képzése, ahol az alkotóművészi hozzáállást kiegészíti, illetve kölcsönösen gazdagítja, a társadalmi szociológiai kutatásokkal erős kontextusban lévő kortárs építészeti elmélet, s amelyet többek közt olyan nevek fémjelznek mint a SAAL programból is ismert Alexander Alves Costa, Carlos Ramos, Álvaro Siza Vieira, illetve Eduardo Souto de Moura.

A modern lakóházépítés

A tizenkilencedik század közepéig a városi lakások általában lakóik tulajdonát képezték, a bérlemény rendszer illetve a szociális lakótelep nem kifejezetten volt jellemző. A korszak frissessége, a nemzetközi mozgás és kereskedelmi szabadság viszont lényegi változást hozott. Tömegeknek nyílt meg a lehetőség, hogy a városokba költözzenek, amely előre nem látható és gyors népességnövekedést hozott.

Az épületek számában nehéz volt lépést tartani, óriási kereslet merült fel lakóházak építésére. A váratlan igény meglepő volt mind az építészek, mind a hatóságok számára. Az állam és az önkormányzatok nem tudtak mit kezdeni az új feladatokkal és igényekkel, míg a vállalkozók számára a helyzet jelentős profitot jövendőt. A tömeggyártás felé orientálódó nagyvárosok, a szabad versenyben lubickoló építető-vállalkozók által irányított rendszerré kezdett válni, s a lakásépítés hamar spekulációk tárgyává vált. Mindeközben a lakhatás szociális vonatkozásai egyre inkább háttérbe szorultak a gazdasági érdekekkel szemben, amelyből nem csak építészeti, de egyre nagyobb társadalmi probléma is kerekedett. A tényleges probléma nem a formaalkotásban, hanem a térszervezésben gyökerezett. A szakma tendenciaszerűen tért el a tervezés alapelveitől, miszerint az építészeti törvényszerűségek és döntések, a tiszta szándékból származnak, és nem fordítva.

Szerencsére még időben megjelentek olyan programalkotó építészek, tudatos tervekkel, mint Frank Lloyd Wright Lexington Terrace Apartman-ja, vagy J.J.P. Oud Tusschendijken lakónegyede, amelyek intő példaként elkezdtek visszaterelni a gazdasági és szociális problémáktól fuldokló lakásépítkezést annak helyes medrébe, mivel olyan fontos elveket fektettek le a jövőre vonatkozóan, mint a tiszta szerkezeti gondolkodás, vagy az alaprajzi struktúra kivetülése a homlokzatra.

Az építészet új korszaka kezdődött meg, a formalizmus megbukott. Elhagyva az Európában és Amerikában pestisként terjedő stiláris utánczást, az új típusú lakástervek őszinte és konstruktív funkcionalizmusa rendkívül felszabadító, a tervezők tudatos kísérlete arra, hogy a lakónegyedek szerves egységekként működjenek. A tömegalkotást tekintve, a tömbök szisztematikus, utcászerű kialakítása jellemző, amely önmagában is működő alrendszereket generálva, még hitelesebb és élhetőbb lakásokat eredményez, a nagyobb, városi kontextusban. Az alaprajzi elrendezés tiszta, a szobák funkció szerint differenciáltak, az élettér pedig a gazdaságosság elvén éppen akkor, amekkorára szükség van.

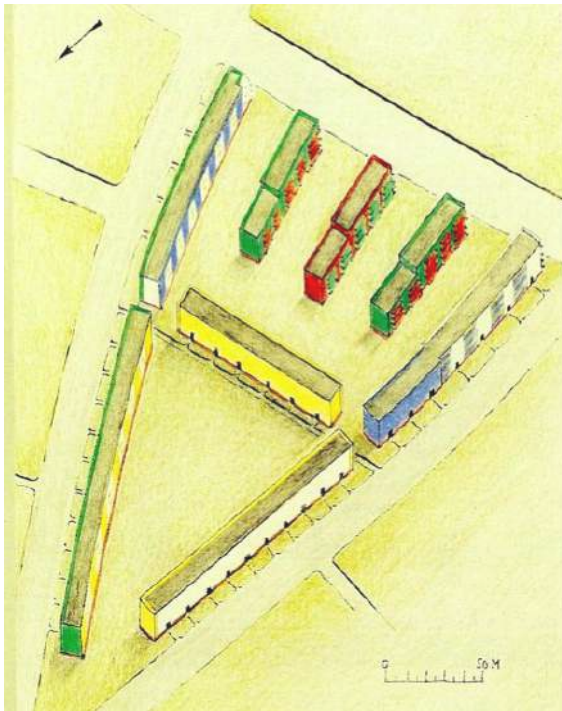

20. Jacobus Johannes Pieter Oud - Kiefhoek lakások eredeti alaprajzai

Új telekpolitika, moduláris lakások

A bauhaus szociális lakás ideája nemzetközi szinten is elterjedt, és mind az átfogó tervet, mind a részletek kidolgozását tekintve reform jellegű volt. A kollektív lakáskultúra háttérbe szorította a privát tulajdonban lévő, különálló lakások rendszerét, a határok kezdtek enyhülni a lakásbérlők közt, és alapvetően a környezethez való viszony is átalakult. Hollandiában és Németországban sikerült legtisztábban és tudatosan megvalósítani a szociális lakhatás új ideáját (ú.n. *siedlung*²), amely szépen példázódik az 1920-as évek modern sorházépítései-ben. E korszakot olyan építésznek neve fémjelez mint, Jacobus Johannes Pieter Oud, Michael de Klerk, Bruno Taut, Ernst May, és Walter Gropius.

A sorházas rendszerben szűk határok közé szorított alaprajzi sémákat variálnak, vagy sorolnak, az általában hierarchikus utcarendszerbe ágyazva, egyszerű építészeti eszközök alkalmazásával. Mégis sikerül egyéni és meglepően gazdag építészeti világot létrehozniuk. A tipológia meghatározó elemei a közösségi terek, úgy mint a mindenki számára elérhető kertek az épületek között, a gangok, illetve közösségi blokkok.

A kényelmes és praktikus lakásoknak meg kell felelniük a lakók összes szükségletének, miközben a lehető legkisebb teret használják ki. Egy körülbelül 70 négyzetméteres lakás tökéletesen kielégíti egy négy-öttagú család igényeit, a funciók alapján elkülönülő, több szűkösebb és egy nagyobb terű, többfunkciós (nappali-konyha) szoba kialakításával.

A rendeltetészerű elkülönítés, a méretek pontos meghatározása fontos szempont, "épp csak akkora, amekkora szükséges". Ha szisztematikusan tervezik, egy kis szoba is kényelmesen berendezhető, tehát a hatékonyság érdekében, a korszakban a beépített szekrények és bútorok használata terjedt el. A térbeli kapcsolatok különösen fontosak, a megvilágítás és a színek pedig befolyásolják a terek pszichikai hatását, azok egységet kell teremtsenek, ezért a lakószobákat amennyire csak lehetett, semlegesen alakították ki.

²"siedlung" jelentése: szó szerint település, a modernista lakónegyedek gyűjtőneve
21. H. Pitz - Herausgegeben in axonometria - Bruno Taut, 1880-1938

A befelé forduló beépítés, a mély alaprajzú, kompakt lakások sűrű rendszere a közösségi kertekre és terekre fókuszálva, a kollektív működések, akár egy autonóm falu, mind meghatározó elemei a '20-as évek modern szellemiségben épült lakónegyedeinek.

A holland minta

Kiefhoek Lakónegyed, Rotterdam, J.J.P. Oud, (1925-29)

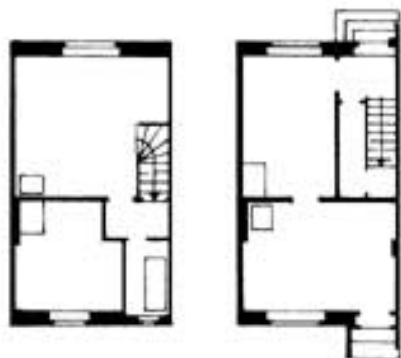
A háború utáni lakhatási válság eredményeképp, J.J.P. Oud, Rotterdam városépítész, saját politikai és esztétikai elveihez híven, elkötelezte magát az alacsony költségvetésű, munkásosztálybeli lakások építésére. Dísztelen megjelenés, funkcionális térszervezés és anyaghasználat. A Kiefhoek lakónegyedet, amely közel 300 kétemeletes, kétlakásos lakóegységből áll, Oud kifejezetten öt- vagy többfős szegény családok számára tervezte.

A lakónegyed ugyanakkor a korszak legambiciózusabb modernizmusát kommunikálja, kiváló esztétikai minőségben. Formailag bátor avantgarde világot képvisel, a modernista elvek frap-páns beillesztését láthatjuk, határozott tengelyekre fűzve a holland téglapépületek szövetébe. A sűrű utcahálózatot előkertek, teresedések tagolják. A praktikus alaprajzi szerkesztés megengedi a terek variálható használatát. A 4,10 m széles lakóegységeket általánosan egy nap-pali, egy konyha és 1-4 hálószoba alkotja. Egy-egy lakóegység alkalmas az elvonulásra és a közösségi élet megélésére is, nem csak a lakásbelsőben, hanem az udvarok publikus elő, és privát hátsókerti kialakítása révén is.

A lakóház megkülönböztetett értéke, annak építészeti tisztaságában és egyértelműségében, illetve tiszta pontosságában rejlik. Sem önkényes gesztusok, vagy indokolatlan rendező elv nincs jelen. A fegyelmezett rend mégsem válik monotonná, a kapuépület ívessége ellenpon-tozza a tömegek általános homogenitását, a részletképzés igényessége pedig gazdagítja az összképet.

22. Modernista szobabelső
Martien Kerkhof, Studio Retina, Amsterdam - Ed Taverne/
Cor Wagenaar/Martien de Vletter: J.J.P.Oud, Poetic Functionalist,
Nai Publishers, Rotterdam, 2000
23. A Kiefhoek Lakótelep utcaképe, íves kapuépület

Német párhuzam

Onkel Tom Siedlung, Berlin, Bruno Taut, (1926–1931)

A szintén modern építészeti irányvonal német képviselője, Bruno Taut tervezésmethodikája hasonló Álvaro Siza módszeréhez. Az alaprajzi szerkesztésből racionálisan következik a homlokzat, valamint erősen épít a kis alapterületű lakások ökonomikusságára, mivel a házak közti terek szerepe nagy (amelyre a 8. fejezetben térek ki bővebben) tipikusan a 20-as évek lakónegyedeinek szellemét idézi. Taut Onkel Tom Siedlungja példás építészeti és finaciális megoldást nyújtott az alacsony jövedelmű lakosok méltó lakhatásához. Siza egyik kedvelt referenciája valószínűleg ez a lakótelep lehetett, nemcsak a német építész együttműködő munkamódszerét, de a homlokzatalakításban alkalmazott színek szerepét, valamint a nyílások egyszerű tagolását és kompozícióját tekintve is.

“To understand the use of colour in the Bouça houses, we have to refer back to the origins of the project, a housing cooperative for a community of inhabitants on the Bouça ‘islands’. When you are on the ‘islands’, you notice a highly a colourful atmosphere... everything seems to be steeped in an a colour-laden atmosphere... but there are also other reasons. I remember being especially interested in the work of Bruno Taut, who also worked with cooperatives ...”.

Álvaro Siza

A lebegő utca

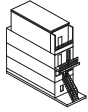
A modernista-brutalista építészeti elképzelésekben, szerepel még egy fontos közösségalkotó és térszervező elem a ‘street deck’, vagy lebegő utca, amely a különálló lakásokat hivatott összekötni, s emelett a szociális identitás és közösségi élet megélésének színtere, amely feltételezi, hogy a lakóházak együttes hálózatként, szerves egységben működhetnek. Az 1960-as években épült amszterdami Bijlmermeer brutalista megastruktúra, amely egy egész városnegyedet foglal magába, hexagonális rendszerben csatlakozó magasházak csoportja, amelyet mesterséges utcák kötnek össze több szinten, szétválasztva a közlekedést és a gyalogos forgalmat. A Bouça háznál megjelenő konzolos erkély-utca, a ‘street deck’ elvén épült, noha a portói lakónegyed gangjai kissé szűkösek, így azokat kevésbé használják közösségi célokra, mint az udvarokat.

24. Onkel Tom Siedlung alaprajzai
 25. Homlokzatok, Onkel Tom Siedlung
 26. Fedett “street deck” az amszterdami Bijlmermeer negyedben
 Idézet:: (Álvaro Siza. In Juan Domingo Santos. “The meaning of things. A conversation with Álvaro Siza”.
 El Croquis 140, cit., p. 41.)

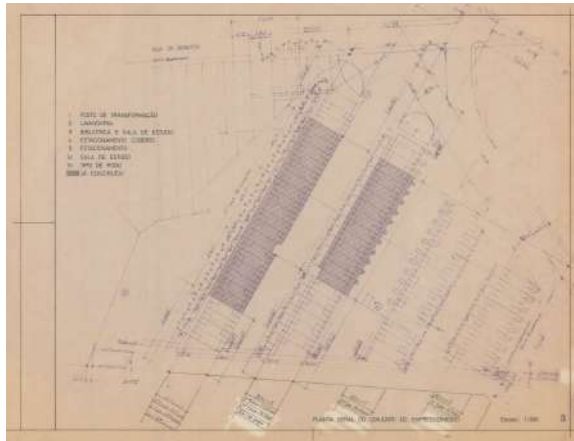
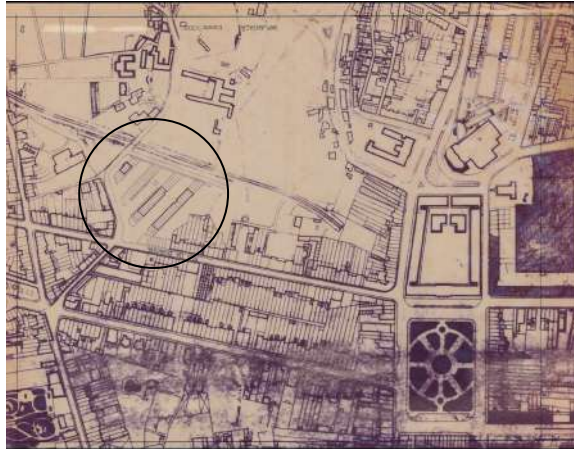

PLANTA DE LOCALIZAÇÃO Escala : 1/20000

6. tengelyre tervezve, sorház tipológia új kontextusban

A telek, Porto történeti városszövege és az északi külvárosi zóna határán helyezkedik el, közvetlenül a vasúti sínek és a nagy forgalmat bonyolító Rua da Boavista között, amely a város ma is egyik legfontosabb tengelye, mivel a sugárút a kikötőt és a belvárost kapcsolja össze. A tömb szisztematikus elhelyezése a városban okos helyszínválasztást, és tulajdonképpen egy pragmatikus választ mutat, a populáció hirtelen expanziójára, amely gyakorlatban a külvárosban dolgozó munkások mobilitását, és méltóbb lakhatását biztosította. A beépítés, a 2-3 emeletes modern sorházak tipológiáját követve, (s átírva) szorosan kapcsolódik a közterülethez, ugyanakkor annak morfológiájától jelentősen eltér.

Az együttes egy kétemeletes kislakás belső rendszerét követi, de azok gyakori sorolásával jóval gazdaságosabb, kompaktabb végeredményt produkál. Beépítési gesztusában, abszolút nyitás és fellélegzés, a jellemzően zárt sorú belváros felől érkezőknek. A ék-telek sávházak feltárulkozása, nyitott udvarokkal, szellős kompozíciót eredményez. A beépítés és a házak elhelyezése ugyanakkor teljesen kitölti a háromszög alakú telket.

A modern nagyváros elkerülhetetlen jellemzője a heterogenitás, valamint az egyensúlyteremtés a gyakran ellentmondó városi komponensek között. A vasúti sínek, és a lakónegyed zavaró közelségét, Siza praktikusán egy határozott építészeti gesztussal oldotta meg. A négy méter széles dupla betonfal, amely a lakótömböt térileg markánsan elválasztja, a hanghatást hivatott csökkenteni. Ma a lépcsőkkel, rámpákkal, és galériákkal felszerelt falrendszer fontos közlekedő elemként funkcionál, könnyű elérést biztosítva a lakásokhoz, elegánsan választja el, és köti össze a lakóegységeket, a mára metrómegállóként működő töltéssel.

27. Álvaro Siza (*1933), Porto Városterképe, Portugal (1/20,000), c. 1978. Print. © The architect

28. Álvaro Siza (*1933), Helyszínrajz, SAAL Bouça Negyed, Porto (1/2000), c. 1978. Print. © The architect.

29. Álvaro Siza (*1933), SAAL Bouça Negyed, Porto: 'general plan of the whole enterprise' (1/500), c. 1978. Print. © The architect.

*“Siza a hagyományos tömegformálás modern mestere, az igények,
a hagyomány harmoniájában születő épületei kortalanok.,,*

Jelen esetben a hagyományos bauhaus sorház tipológia újraértelmezését és adaptálását látjuk, a helyszíni adottságokhoz igazodva, a kontextussal szimbiózisban, egyensúlyt találni az igényekkel és a gazdaságosság elvével úgy, miközben az igényesség sem vész el, sőt. A kétszintes lakóegységek egymásra helyezésével, az épület alsó blokkjai közvetlenül az udvarokról, a felső lakóegységek pedig a galériákról közelíthetők meg, melyek az utcáról nyíló nyitott lépcsőmagokból érhetőek el.

A sorházak utca felőli végén található közösségi és kiszolgáló funkciók, eredetileg könyvtár, mosoda, bank és bolt funkcióként szerepeltek az eredeti tervekben, a lakók igényeinek megfelelően, a meglévő városszövethez való integrálódást hivatottak segíteni, a kisebbik utca mentén kialakuló térsort pedig élettel töltik meg. Ezek a sorokat lezáró egységek valójában csak az építkezés második szakaszában valósultak meg, de jelenkori állapotukban sajnos nem csak közösségi funkciók kaptak benne helyet, pedig Álvaro Siza elképzelése szerint ezek pontosan a modern szociális telepeken található közösségformáló blokkok mintájára valósultak volna meg. Ma építésziroda, magánpraxisok, egy könyvesbolt, és egy fogorvosi rendelő működik, tehát az egységek mindenesetre működnek, s mivel az idő múltával kicserélődött a lakóközösség, így a funkcionális igények egy része is.

Ezek a Siza által javasolt létesítmények igazolják az építész elkötelezettségét a projekt egészének, így társadalmi aspektusának kiteljesedésében is, az a tény pedig, hogy nem valósultak meg, pedig visszamenőleg mutatja a SAAL program határait, mivel az 1975 novemberi jobboldali hatalomváltást követően, a szervezet befolyása valóban csökkent, és az azt következő évben ténylegesen fel is oszlott.

Idézet: Vukoszávlyev Zorán , Szentirmai Tamás (2010):
Kortárs portugál építészet, Contemporary Portuguese Architecture
31. Lakónegyed a Rua da Boavista mentén, légifotó: João Ferrand

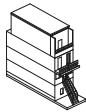

32. Álvaro Siza eredeti skicce

33. Álvaro Siza eredeti skicce

7. karakter

A Bouça szociális lakónegyed architektúrájának meghatározó alapelemeit, a nyers, fehérre vakolt falas szerkezet ritmikus és világos tagolása, a térkompozíció nyugodt rendje, és a kapcsolódó szerkezetek tiszta egyszerűsége adja.

A szigorú keretek nyitott-zárt tereket fognak közre, a földszinti lépcsőelemek, közlekedők, és udvarok szokatlan, izgalmas téri helyzetet teremtve oldják a merev rendszert. (A földszinten megjelenő lépcső gesztus egyébként a hagyományos népi lakószinti emeletre felvezető lépcsőloggia humoros interpretálása, a nagyszámú sorolás miatt.) Így az alsó egység bejárataihoz, a homlokzati síkra merőleges, lakásonként önállóan álló, szoborszerű lépcsőkön juthatunk.

A végtelen sorolódó harántfalas tömeget, északi oldalon álló robusztus betonfal szakítja meg. A tömbnyitástól befelé haladva a gangon, egyre jobban erősödik a zártság, és magánszféra jelenléte, ugyanakkor az egész lakóegység szabadon bejárható, nincsenek zárt közlekedők, vagy kertek.

A kint-bent határai is erősen meghatározottak a térsorban, a lakásválasztó harántfalak egyértelmű hangsúlya, illetve a falak, és a konzolos galéria megszakítás nélküli egyanyagúsága erős, markáns képet alkot. Szép egyensúlyban van a publikus és magánszféra közti felosztás is, az udvarok, loggiák, és teraszok arányosan variálják a lakóegységek tömegét. Az építménycsoport, jellemzően Álvaro Siza legtöbb munkájára, egy horizontálisan homogén, környezetébe érzékenyen bemetszett tektonikus kompozíció. A tömeg szigorú rendjébe udvarok közti átjárók és lépcsőházak szövődnek, a közlekedőrendszerek egyértelműek és jól tagolják a struktúrát.

34. fotó: Hisao Suzuki, Álvaro Siza, El Croquis (2008)

Megjelenik némi játékosság is a sorvégi üzletportálok telepítésén. Siza a négy feszesen tagolt sor végére eltérő tömeget és beépítésmódot rendel, szigorúsága itt megszakad, megjelennek az íves falak, formák. A tömb belsejéből kifelé haladva, átalakul a szigorú szerkesztőelv, a szabadon álló egységek ellazulnak, szabadabb formájukkal és eltérő alaprajzokkal. A merev rendszer tűri az ellentmondást, és kifejezetten jól áll neki.

Az épületet közelebbről vizsgálva, minimumra redukált finom részletek és arányok kompozíciós egyensúlya látható. Filigrán hajlított acélcső korlátok, fa ablak spaletták, törtfehér nemesvakolat.

A részletképzés visszafogottsága, a precízen kidolgozott épületkiegészítők szorosan kapcsolódnak a ház építészeti karakteréhez, felöltöztetik azt. A környezeti kontextusba helyezett tervezés nem csak nagy léptékben, de a kisebb komponensekre is igaz, mivel nem csupán a térkompozíciós egyensúlya, de a ház apróbb részletei is szép arányban vannak az egészszel. Siza legtöbb munkáján azt érezzük “Mintha mindig is ott lettek volna“...

Ugyanakkor megjelennek kissé érthetetlen részletek is, például a földszinti lakásokhoz tartozó lépcsőelemek alatt elhelyezett ablakok, amelyek nyilván csekély fényt képesek beengedni, vagy a bejárati ajtó 70 cm-es mérete, amely még a megkérdezett lakók számára is talány.

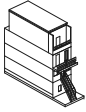

35.-37 A Bouça lakónegyed, a 2001-es felújítás után
fotók: Hisao Suzuki, Álvaro Siza, El Croquis (2008)

8. a szomszéd kertje, a sorházakat tagoló udvarok

A 20-as évek modern lakónegyedeiben fundamentális szerepet tölthettek be az udvarok. Tulajdonképpen ezek a találkozási területek jelentették a lakótelepek lényegét. Rengeteg példán látható, hogy az alacsony sűrű beépítésű mezőket közösségi kertek, gyalogos és autós forgalmú utak tagolják a beépítés fellazításának érdekében. Szintén fontos, hogy a lakóegységeknek egyenként is közvetlen kertkapcsolatot, illetve teraszt igyekeztek biztosítani, amennyiben ez lehetséges volt. Ezek a közterek, publikus illetve magánkertek, feltáró jellegű utak, vagy pációk sokszínűvé tették a sűrű és sokszor ismétlődő vagy monoton szövetet, valamint többféle használatot biztosítottak a lakók számára. Mindenki számára bejárható, elkülönülés helyett inkább az együttléteket promotáló, és a találkozás helyeit jelentették, gyakran többféle közösségi épülettel kiegészülve.

A Bouça ház esetében következetesen szerkesztett rendszerbe, a térsorok közti udvarok különbözősége is csempész némi változatosságot. A füvesített illetve betonozott grundok, a jószomszédsgai viszonyt igyekeznek promotálni. Ezek az udvarok veszik át a hagyományos értelemben vett kert szerepét, amelyek az eredeti tervekben azonos, füvesített karakterrel rendelkeztek, de a befejező szakasz után, a Bouça négy grundja mégis különbözővé vált.

Az első udvar egy modern átjáró, egyenes homlokzatokkal, és pirosra festett falakkal. Szoborkert-szerű érzetet kelt, mintha a homlokzatok kiállított műalkotások volnának.

A másodikkal színház jellege van, az udvar végében található pódiumszerű építménnyel, amely alatt tárolók helyezkednek el, a sorház galériái és a lépcsők pedig, mintha nézőtér volnának, s valóban ez a legnyitottabb, leginkább publikus udvar. Ottlétem során többször futottam össze érdeklődő, skicceket és fényképeket készítő építészhallgatók csoportjával az "erkély-utcán", mivel az is szabadon bejárható.

38. Udvar, "lelátókkal", fotó: Hisao Suzuki, El Croquis

39. Építészhallgatók az "erkély utcán"

40. E FOI ASSIM O SÃO JOÃO! , Sokaság a São João tradicionális nyári fesztivált ünnepelve az udvaron, fotó: Ana Pina

A középső udvar keskeny előlépcsői gyakran használatban vannak. Családosok, baráti társaságok rendszeresen használják ülőalkalmatosságnak, akár közös sütögetések, találkozások alkalmával, de néha az utcáról betévedő csoportok is megpihennek rajtuk. A nyári hagyományos fesztiválok ideje alatt pedig, tökéletesen kiszolgálják az itt mulatozó városlakókat, néha pedig a grundon focizó gyerekek számára válik tribünné.

A harmadik udvar az egyetlen beültetett terület, közös használatban lévő, fákkal övezett allee. A második fázisban kiépített mélygarázs építése miatt, a többi udvarban sajnos nem tudtak fákat ültetni, maximum füvesített területek fordulnak elő.

A negyedik udvar megőrizte az eredeti tervekben szereplő karakterét, kisebb méretű közrezárt terület. Ez az a kert, a ház "hátsó homlokzata", amely szorosan kapcsolódik a szomszéd telkekhez, egy óvodával is szomszédos, és a lakónegyed talán legintimebb helye. Siza valószínűleg ilyen karakterű udvarokat képzelt el, az összes köztes terület számára. Nem egyértelműen nyílik az utcáról, zárt jellege, közelsége a meglévő szövethez és házakhoz bensőséges hangulatot teremt.

A nem titkoltan, közösségi udvarokra fókuszáló, és loggiákra nyíló lakások tavasszal és nyáron szomszédosági fesztiválok és események helyszínei, ahol közös étkezések, és pezsgő közösségi élet zajlik. A São João ünnepség során például az egész környéket feldíszítik több hónapos időtartamra, mivel ilyenkor a város különböző negyedei versengenek a díszítettségben. A grundok ezekben az időkben maximálisan betöltik tervezett rendeltetésüket. Ugyanakkor a lakásbelsőben, személyes és otthonosan megélt, intim környezetre lelünk. Egyensúly a közösségi kapcsolódás és a privát zóna között. Helye van a találkozásnak, és helye van az elvonulásnak is.

Az idők során az udvarok jellege mindenképpen átalakult, a közelmúltban befejezett felújítás során parkosították, és jelentősen rendbetették azokat. A mai homlokzati kép már távol áll az intenzív, ad-hoc módon elhelyezett cserepes növények, virágok, sövények és teregetett ruhák dzsungelétől, amely az azt megelőző 30 évben jellemezte a lakónegyed udvarait, s amelyben tagadhatatlanul volt valami kedves és megmosolyogtató.

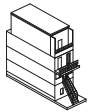
- 41. Az egyetlen fákkal övezett udvar
- 42. A "hátsó" homlokzat
- 43. Udvarkép a felújítás előtti állapotában
- 44. A hátsó homlokzat, az udvar amely megőrizte eredeti karakterét a második fázis kiépítése után is

45. Négy méterenként sorakozó egységek
fotó: Hisao Suzuki

9. négy méter

A Bouça lakóegységei négy méterenként sorakoznak feszesen egymás mellett. Porto történelmi városrészeiben általánosan jellemző ez a fajta (össze)zárttság, a sűrű intenzív zárt sorú beépítés, amely mögött bensőséges, és befogadó kultúra áll.

A lakótömbben, két lakástípus helyezkedik el egymás felett, 4x12 m-es kubusokban. Az alsó lakások mérete 80m², a felső lakásoké pedig 74m², mivel azokhoz terasz is tartozik. Szűkös méretei ellenére sem érezzük aprónak a lakást, a belső terek méretei és kapcsolata kellően kiszolgálja, akár egy 4 tagú család helyigényét is.

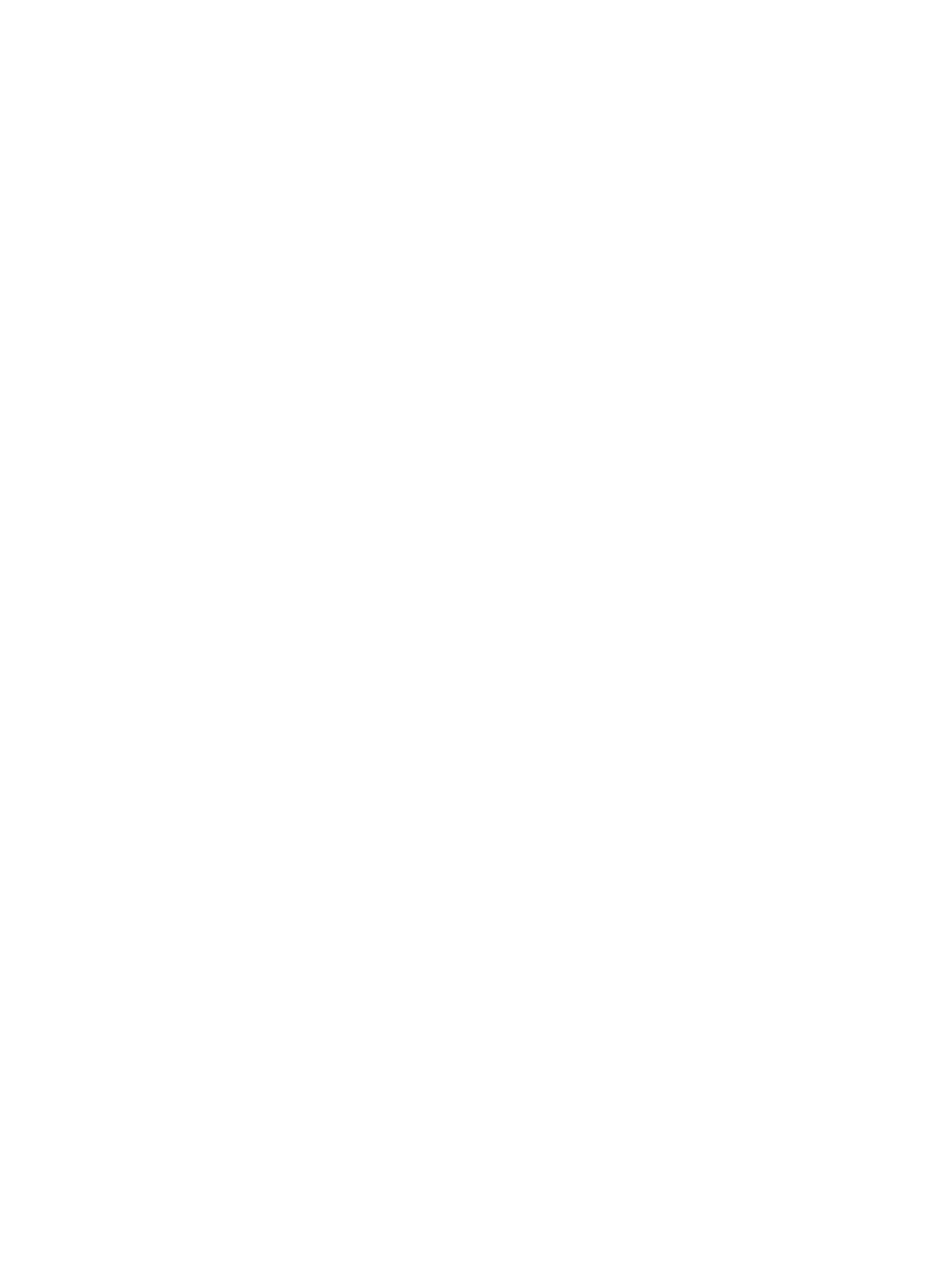
A duplex lakások reprezentatív és intim terei emeletenként elválasztottak, melyeket szűk belső lépcső köt össze. A bejárati szinten, nappali, konyha, és egy háló- dolgozószoba helyezkednek el, a második emeleten hálószobák és különálló vizesblokk. Az alsó lakások közvetlen udvarkapcsolattal, a felső szintiek pedig terasszal rendelkeznek. A lakásokhoz típustól függően fent 2m² lenti esetben 4 m²-es nyitott, rácsozott előtér is tartozik, amelyeket többségében, erős perszonalizációs jelenségek díszítenek. A tulajdonosok fűszernövényei, személyes tárgyak, kitergetett ruhák, azért még mindig jelen vannak.

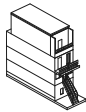

Az emeleti lakásba belépve az 1 m²-es előtér és előszoba után, 12x3 méter arányú elnyújtott helységbe lépünk, a nappali-konyha terébe, amely arányaiban elsőre szokatlannak tűnik, de végeredményében annak hosszúsága válik előnnyé, azáltal hogy a nappali-tér tevékenységei, és az étkezés akár egy időben és térben is történhetnek, miközben egyik sem zavaró a másik számára. A konyha és nappali kapcsolata vagy az említett módon, vagy mobil szerkezetű falakkal elválasztva működik, de mindkét esetben differenciált használatot tesz lehetővé a hosszú egységes tér. Egyértelműen ebben a helységben zajlik a legnagyobb közösségi élet, de a különálló szobák mindig lehetőséget adnak az elvonulásra.

A negatívumokat keresve, felmerül, hogy az egyes lakások fürdőszobái, és illemhelyei, nem rendelkeznek közvetlen természetes szellőzéssel, de a korszerű szellőzőrendszerek megjelenésével, e komfortbeli kérdés mára megoldottnak tekinthető.

46. Teregetés
47. A nappali-konyha tér, Catarina Dantas fényképe

10. részletképzés

Siza alapvetően tiszta modernista szókészletet használ. Elemi geometria, fehér vakolt falak, dístelen homlokzatok és egyszerű nyílásrendszer. Ugyanakkor a portugál kézműves és építőmesterségi hagyomány lenyomata az épület egészét áthatja. Mivel az ország, nemzetközi gazdasági szinten sosem járt élen, az építőipar nem kezdett el a tömeggyártás felé tendálni, épp ellenkezőleg, a mesterségek szerepe erősödött fel. Így Siza munkáira sem jellemző a standard szerkezetek használata, hanem tapasztaltan alkalmazza a hagyományos építőanyagokat, amelyeket a modern racionalitásával ötvöz, s többek közt ez adja épületeinek összetéveszthetetlen karakterét.

A Bouça udvarai éppen olyan szélesek, hogy az egymással szemben nyíló üvegfületek közti átlátás nem válik zavaró tényezővé. A direkt rálátás ellenére, az itt élők lakáskultúrájára nem jellemző a takargatás, ez a köztes terek és udvarok aktív használatán is látszik. (tereggett ruhák, kismotor, virágok...) A kölcsönös tisztelet sokat segít a gördülékeny együttélésben. Tervezői és használói szempontból is mindenképpen fontos, hogy a személyességnek tere legyen egy többlakásos társasház esetében is. Itt van.

Nincsenek felesleges terek, helységek, vagy bútorok, mindennek egzakt helye van, és pontosan akkora, amekkorára szükség van, de mégsem katonásak vagy nyomasztóak az enteriőrök. A lakásokban a mindennapiság, és a személyes tárgyak jelenléte, barátságos, otthonos környezetet teremt.

Siza kiváló példa, hogy a kézműves mesterségnek élő hagyománya van a modern portugál építészetben. A beépített bútorokat és a ház épületszerkezeteit a gazdaságosság elvén alakították ki, ugyanakkor azok kézműves finomsággal vannak megmunkálva. Sok lakásban a mai napig, az eredeti konyhabútort használják.

- 48. Kiskertek a kültéri lépcsőn
- 49. Az alsó egységek ablakai és a szűk "bejárati ajtó"
- 50. Nappali-konyha, beépített bútorokkal

A majdhogynem formatervező építész, általában a legapróbb részletekig megtervezi épületeit. A külső lépcsők, és közlekedők filigrán korlátjai, a csatlakozó szerkezetek finomsága összetéveszthetetlen karaktert ad a háznak.

A belső terek jellemzően fehérre festettek, világos bútorokkal és meleg padlóburkolattal pedig abszolút barátságos és világos tereket eredményeznek, annak ellenére, hogy mély alaprajzú lakásokról beszélünk. A parafa használata is megjelenik, Siza előszeretettel használja Portugália kedvelt természeti kincsét.

A tervező kifinomult tárgykultúrája megjelenik az egyedileg tervezett fa nyílászárókon is, és az azokhoz tartozó spalettákon, amelyek összecukott állapotban is igencsak kevés helyet foglalnak el. Pontosan végiggondolt, egzaktul komponált épületszerkezetek, a minimáltér elve alapján. Egyébként kétféle ablak variálódik a lakásokban. A nappali, és hálószobákban keskeny franciablak, (amely a külső lépcsős lakások esetében bejárati ajtóként is üzemel furcsamód) és a szélesebb bukóablakok. Szobánként egy-egy nyílás található.

Álvaro Siza egyéb munkásságában határozottan megjelenik a formatervezői beállítottság, például saját lakása udvarában, az évorai Malaguiera telepen tervezett márvány falikútja, és az ahhoz tartozó csap, szinte szoborszerű műtárgy. A tárgyformálás szempontjából az építészre erősen hatottak a korai modernisták, így Adolf Loos munkássága is.

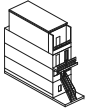

- 51. Kis előlépcső a földszinti lakások bejárata előtt
- 52. A lakások belső tere barátságos, nappali-konyha tér
- 53. Siza szoborszerű falikútja, az évorai lakónegyedben
- 54. Integrálás a városszövetbe, a Rua da Boavistára néző publikus épületek, a modern elvek és a hagyomány ötvözése (azulejo-csempe burkolat) fotó: Hisao Suzuki, Álvaro Siza, El Croquis (2008) p73

55. légifotó: João Ferrand

11. jelenkor, összegzés

A Bouça ház környéke (Lapa negyed) az elmúlt három évtizedben, jelentős fejlődésen ment keresztül, hiszen a város is kiterjedt ez idő alatt. A telek sokkal inkább központi helyzetbe került, tekintve a városi metróhálózat kiépítését, amely közvetlenül a lakónegyed mellett áll meg, a régi vasúti peronok helyén. A Bouça ház építkezése félbemaradt, az 1973-77-ig tartó szakaszban csak két sorház készült el a tervezett négyből. Nem csak anyagi, de szellemi irt is hagyva maga után.

2001-ben kezdtek el a lakótömbbel újra foglalkozni, ugyanis Porto Európai Kulturális Fővárosa lett, s nem csak rengeteg új építkezés kezdődött jelentős kormányzati támogatással, de a város elhanyagolt területeit is revitalizálták, és helyreállították, készülve az elnyert pozíció méltó betöltésére. A ház amely a '70-es években a munkásosztály lakhatási problémáinak sürgős megoldására volt példa, most modellként szolgálhatott a fejlődő lakásépítési tendencia számára Portóban.

A városi (volt) szociális lakóövezeteket általánosan tekintve, a területek és épületek is rossz állapotban voltak, s ez együtt járt a szegénységgel és marginalizációval. Ezért a Lapa negyedben található Bouça ház is kiemelt figyelmet kapott az ezredforduló környékén, nem csak a különleges történelme, de a városfejlesztési politika szempontjából is.

A Bouça befejezése Álvaro Sizát is meglepetésként érte. A projekt második fázisában lehetőség nyílt a házak eredeti jellegének visszaállítására. A lakosok eleinte tartottak az ötlettől, és a bérleti díjak emelésétől is. Ezért a dialógusok kezdeményezése alapvető fontosságú volt az építész számára ebben a szakaszban is, amely alatt biztosították az ottlakókat, hogy egyértelműen fenntartják a ház eredeti jellegét. A párbeszédnek kisebb-nagyobb kompromisszumokat, és újításokat eredményeztek. Siza számára pedig az jelentett nehézséget, hogy felülvizsgálja saját projektjét, illetve a lakosság összetételének és igényeinek mélyreható átalakulását az 1974-es állapotokhoz képest.

Szerencsére majdnem minden eredeti részlet megmaradt a házon, láthatóan csak a télikertek és loggiák kerültek átalakításra, amelyek a lakótér kibővítése érdekében fedetté vagy üvegezetté váltak, valamint a bejárat előtere is zárhatóvá vált. Nagyobb biztonság és a magánszféra kibővítése volt a cél. A lakásbelsőbe is került néhány funkcionális változtatás, a fürdőt és az llemhelyet szétválasztották, valamint néhol tolóajtó került az alsó lakások nappaliába, a flexibilisebb használat érdekében. Az eredeti koncepcióval nem ütköző, minimális beavatkozások nem változtattak a lakások karakterében, sőt inkább felerősítették azt, harminc évnyi használat tapasztalatait számba véve. Nagyobb beavatkozás viszont, a második szakaszt tekintve, a mélygarázs kiépítése, amely abszolút a mai városiak igényeit elégíti ki.

Portó városát igyekeztek fenntartható módon fejleszteni, amely szeretne az ország dinamikus, gazdasági szimbóluma lenni, s élő példája annak a sokszínűségnek amely a változatos domborzaton, és szövevényes városi környezetben zajlik. Egy jó építészeti alkotás pedig képes a változások befogadására, mind anyagi, szociális és szellemi értelemben, illetve önmagát igazolja, ha az állandóan alakuló környezetébe is képes párhuzamosan beilleszkedni.

A projekt befejezése után a piac reakciója azt mutatta, hogy ez a tipológia ma nem felel meg teljes mértékben a megfizethető lakásokra vonatkozó jelenlegi elvárásoknak - ugyanakkor magas minőségű megoldások születtek, ezért vonzereje is megmutatkozott a lakosság egyéb rétegei - diákok, fiatal pályakezdők és családok számára, amely egészséges társadalmi keveredést okozott a környéken, ugyanakkor katalizátor volt a városi szövet regenerálódása szempontjából. Álvaro Siza elmondása szerint az eredeti projekt integritása kissé elveszett annak felülvizsgálatakor, ugyanakkor a lakásokban rengetegen laknak ma is, a kerteket gondozzák, a környéken pedig pezsgő élet folyik.

Idézet :
Álvaro Siza véleménye a Bouça negyed befejezéséről
az El Croquis-nak adott interjúban (Álvaro Siza 2001-
2008, (2008) in El Croquis, p66)

No es una obra perfecta, pero, ¿sería eso lo principal?,,
“It isn't the perfect project, but is that the most important thing?,,

Álvaro Siza

Örökség

A SAAL program értéke, nem csupán az épületekben keresendő, a hagyaték sokkal inkább az ösztönző politika és hozzáállás a társadalom hátrányos helyzetben lévő rétegei számára. Országos szintű nevelés arra, hogy participatíván, demokratikusan és horizontálisan szerveződjenek. A létrejött kommunák, működő modellek voltak, amelyek növelték az együttműködésre való készséget, a lakógyűlések pedig indirekt módon tanították az embereket az önkifejezésre, a politikára és polgári jogokra. Megkérdőjelezve a mindenkori hatalmat, és fejlesztve a reprezentáció minőségét valamint a társadalmi egyenlőséget. Lehetőség nyílt a döntések meghozatalára, a közösségépítés elvi és gyakorlati szempontjaiból is. A szervezetek noha már nem működnek, a fenti formában, de a demokratikus rendszerű közös problémafelvetés és megoldás azóta is mélyen él a portugál városi kultúrában.

A modernista sorház átirat, frappáns és újragondolt adaptációja a '20-as évek szellemében épült lakónegyedeknek. A tervező nemzetközi szakmai ismereteinek tanulságai, s azokból inspirált döntések jól működtek a helyi környezetben, mind építészeti, mind társadalmi szempontból.

Az eltérő beépítés, városi környezetében még ma is az újdonság erejével hat. A meghatározó tengely, amely mentén a lakónegyed épült, mára még jobban felértékelődött, a környezeti változások pedig ugyancsak pozitívan hatottak a telek városban elfoglalt szerepére.

Megvizsgálva az épület történelmi háttérét, nemzetközi kontextusát és városi környezetét, Álvaro Siza, korszakában egy abszolút egyedi kísérlet résztvevőjeként, hiteles projektet jegyez. Amelynek egyik eredménye a társadalmi szerepvállalás mellett, az a fajta újjító építészet, amely a város és a lakásépítés kapcsolatát erősíti.

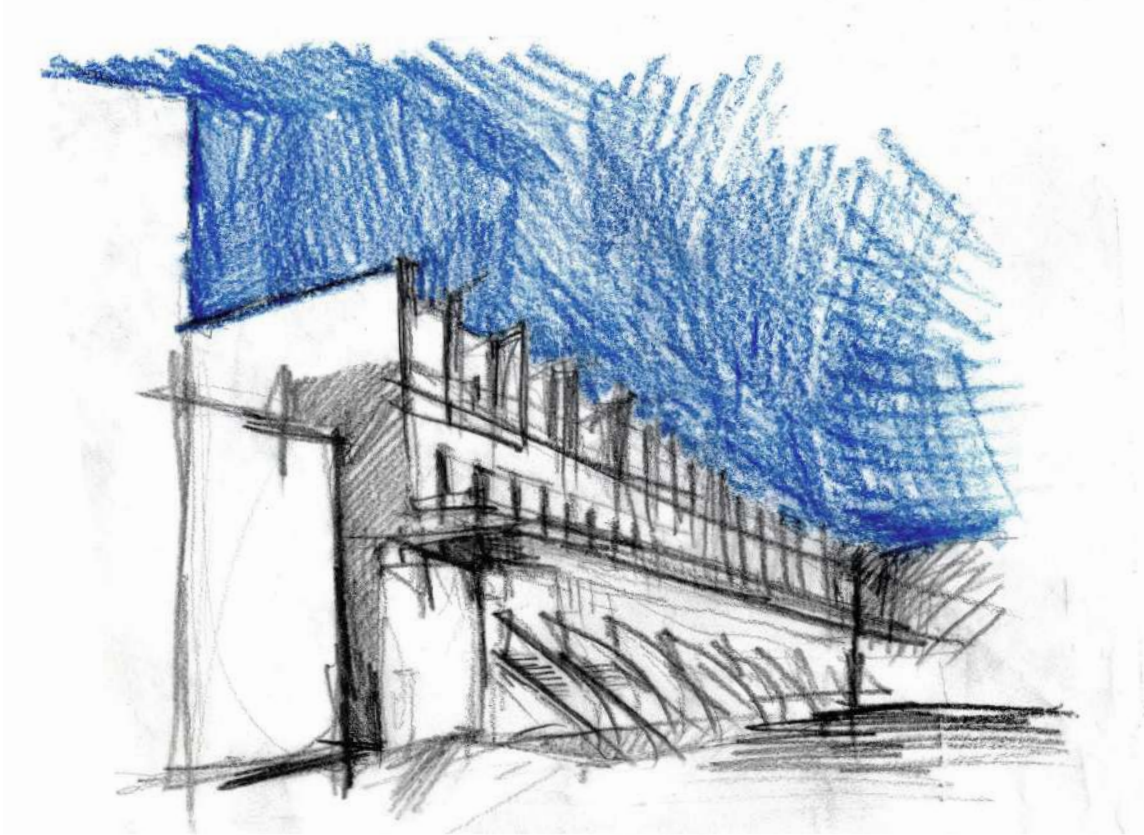
A lakótömb gazdaságos eszközökkel, a participáció szellemiségében, a közösségteremtés céljával épült. A helyes tervezői gondolkodás szerint a lakóteret úgy kell megteremteni, hogy az lehetőleg pozitív otthon élménnyé válhasson az egyén szempontjából, a köztes területek pedig alkalmasak legyenek a társadalmi kapcsolódás számára, mindemelett promotálják azt.

A közösségi terek, és az udvarok nem szűntek meg, ha nem is teljes mértékben az eredeti tervek szerint, de használatban vannak. Átalakultak, mivel a lakóközösség és természetesen a szociális térhasználati igények is.

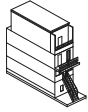
A lakásban töltött idő alatt, és az itt élő barátaimmal történt beszélgetések során kiderült számomra, hogy az alaprajzok közel fél évszázada kialakított, tiszta funkcionális szerkesztését, ma is működő otthonok, és kiegyensúlyozott lakók igazolják, akár családok, pályakezdők vagy diákok élnek benne.

A SAAL program, ezen belül pedig a Bouça lakóház tanulsága, vitathatatlanul a tervezői szerep közösségi-gyakorlati irányultságának megvalósítása. A társadalmi diskurzus iránti érzékenység, valamint a mindennapi igények beillesztése a tervezési folyamatba. A forradalmi korszak kísérlete, az ideális lakóközösségek megteremtése, az új lakóter-minőség létrehozása, építészeti igényes és egyben sikeres modell.

A Bouça szociális lakónegyed létjogosultságát, teljesen kiépült fázisában, annak több mint negyven éve tartó, folyamatos használata igazolja.

56. a középső udvar, saját skicc

12. utószó, egy hét a Bouça házban

Érkezésem előtt, a következő kérdések merültek fel bennem, miközben természetesen óriási izgalom töltött el, hogy egy Álvaro Siza által tervezett házban lakhatok az elkövetkező hétben. A Bouça-ban élő építész barátaim milyen otthon alakítottak ki, és egyáltalán milyenek a ház belső terei, ha megéljük őket? A szokatlanul kis méretek nem zavaróak-e lélektani szempontból, hosszabb idő után?

Minden elfogultságom ellenére, a lakások abszolút jól működő terek és otthonok, amelyekben kellemes időt tölteni, és méretüket tekintve sem nyomasztóak. Funkcionálisak, jó arányban tagoltak a közösségi és privát szobák, a hangsúly a konyha-nappali terén van, ahonnan egy közös vacsora után mindenki elvonulhat saját kis szobájába.

A Portugál kultúrában és városi szituációkban egyaránt nagyon vékony, sőt összemosódik a határvonal a privát és publikus terek között. Gondoljunk csak a szűkös utcák felett, drótokon lógó teregetett ruhákra, illetve arra, hogy a történelmi városokban, így többek között Lisszabonban és Portóban is, az élet az utcán, közösségben zajlik. Az épített környezet említett karaktere, valamint a szoros térbeli és társadalmi közelség által, sokkal több spontán szociális interakció indukálódik. A portugál emberek pedig kiváló képességekkel forgolódnak társaságban, ugyanakkor érzékenyek, és enyhe-melankólia (ú.n. saudade) is jellemzi őket- igényük van, hogy legalább annyi időt töltsenek egyedül, mint közösségben. A lakóegységek terei ezt abszolút lehetővé teszik.

A Bouça házban töltve egy hetet, tisztán érzékelhető az itt lakók egymás iránti kölcsönös tisztelete, s ahogy a közelség keltette pozitív vagy negatív szituációkat érzékenyen élik meg.

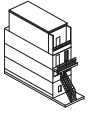
Kedves emberek, jó terek. Működő lakások, igazi otthonok.

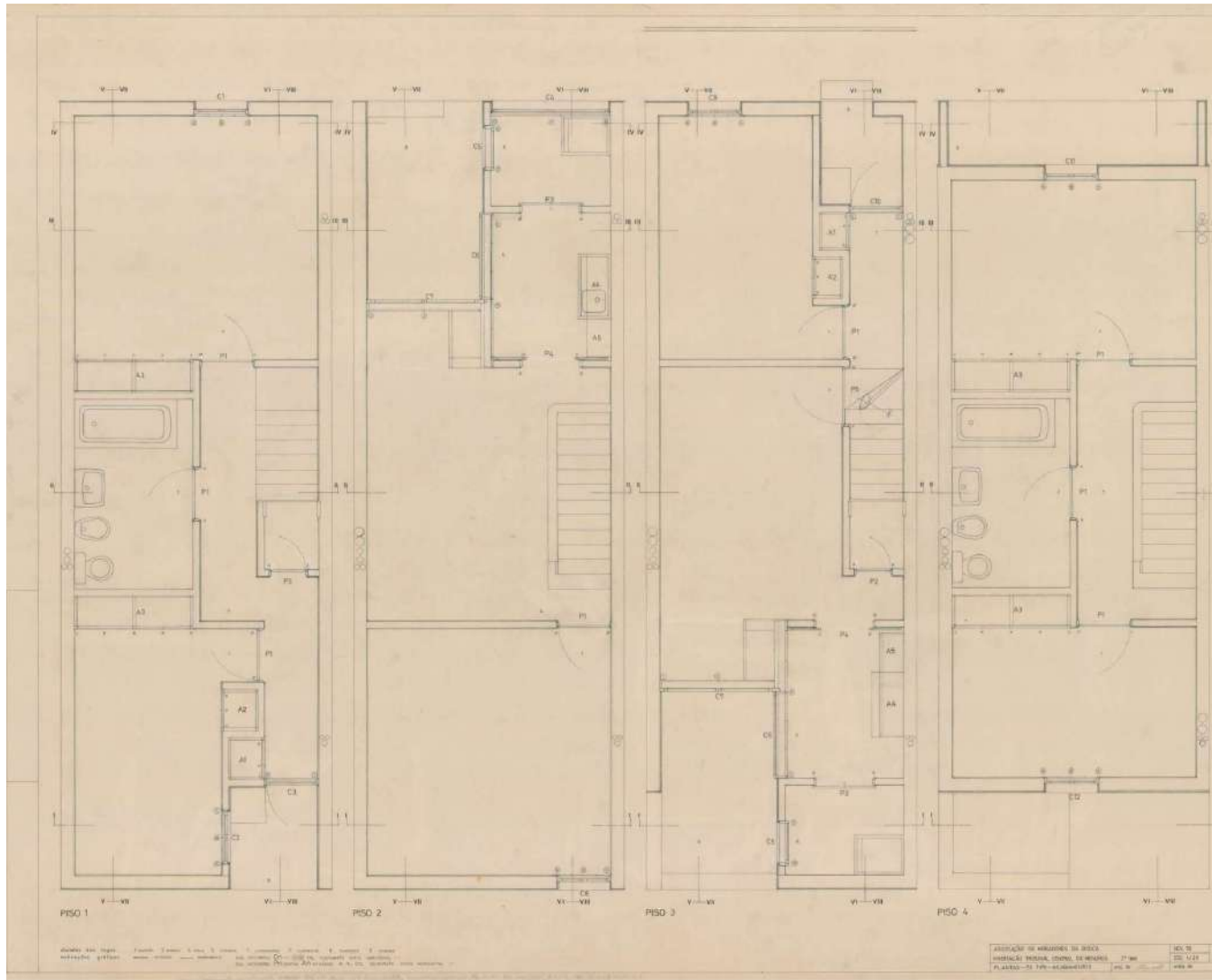

57.-60. a szerző felételei (2015)

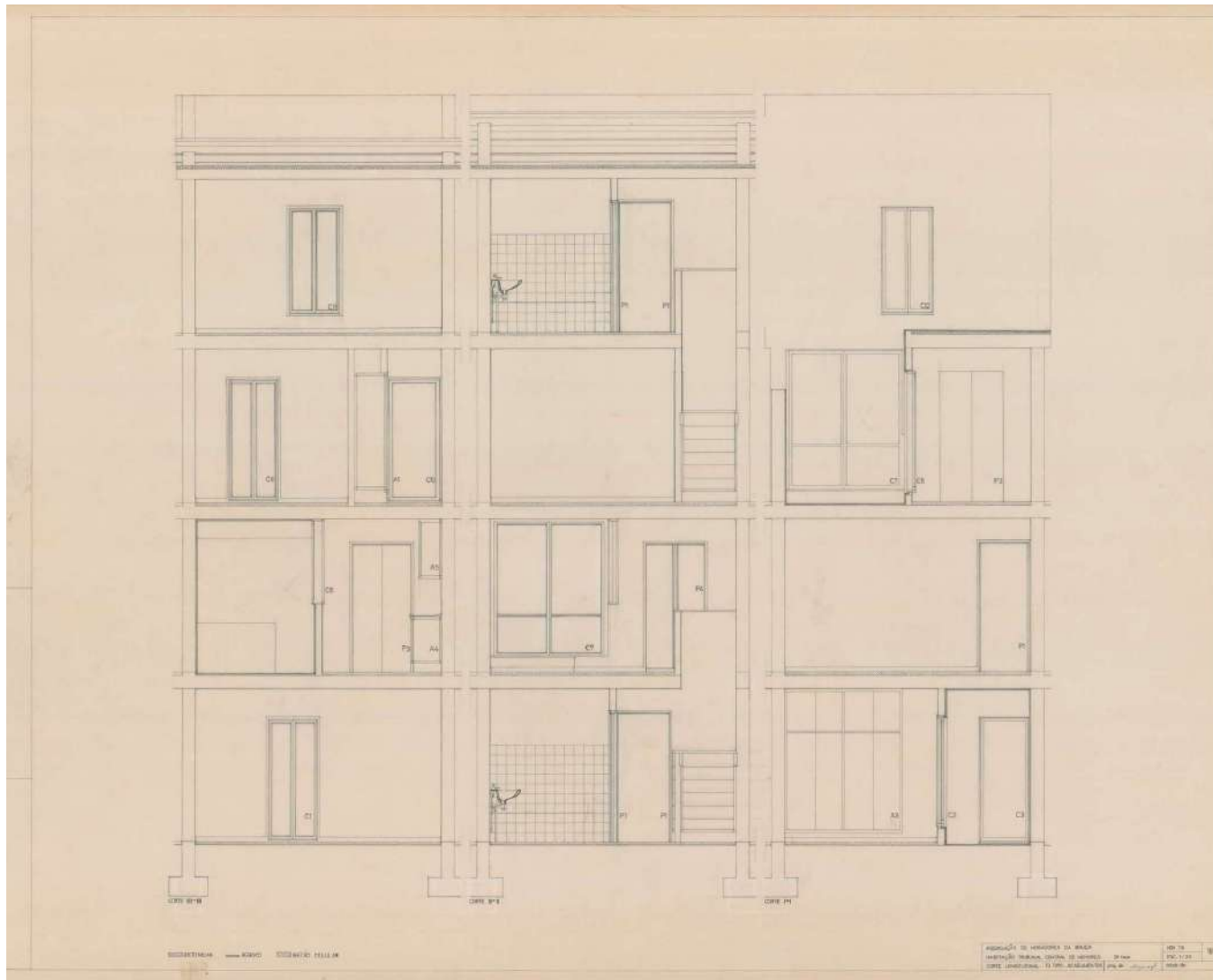

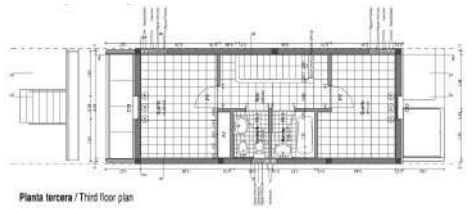
melléklet- a ház alaprajzai és metszetei

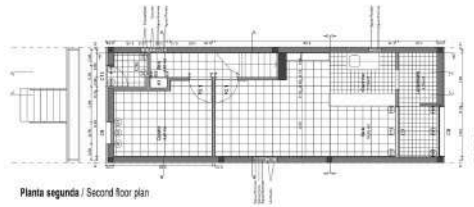
61. Álvaro Siza (*1933), SAAL Bouça Housing, Porto: Alaprajzok, 1978. Tintarajz

62.Álvaro Siza (*1933), SAAL Bouça Housing, Porto: Hosszmetszetek, 1978. Tintarajz

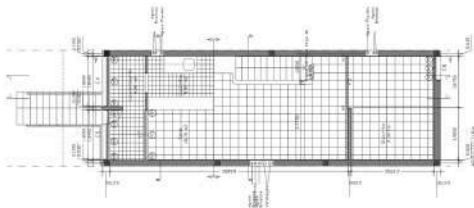

Pianta tercera / Third floor plan

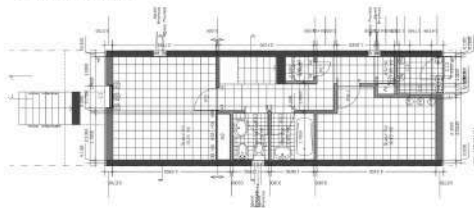

Pianta segunda / Second floor plan

VIVIENDA TIPO GALERÍA / HOUSE TYPE GALLERY

Pianta tercera / Third floor plan

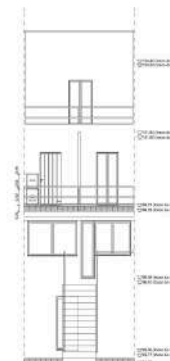
Pianta segunda / Second floor plan

VIVIENDA TIPO PATIO / HOUSE TYPE PATIO

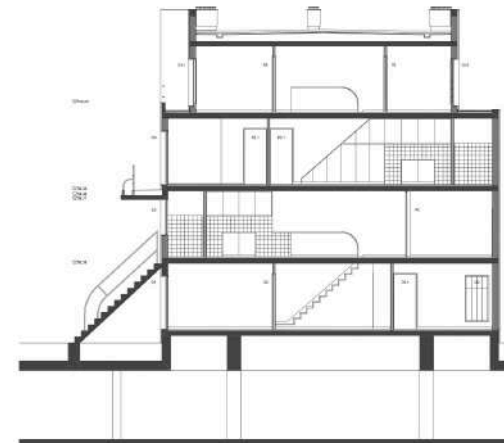

Sección transversal D / Cross section D

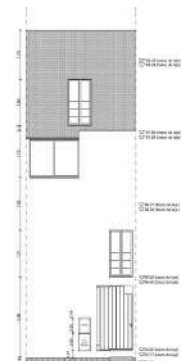
Sección transversal B / Cross section B

Alzado a galería / Gallery elevation

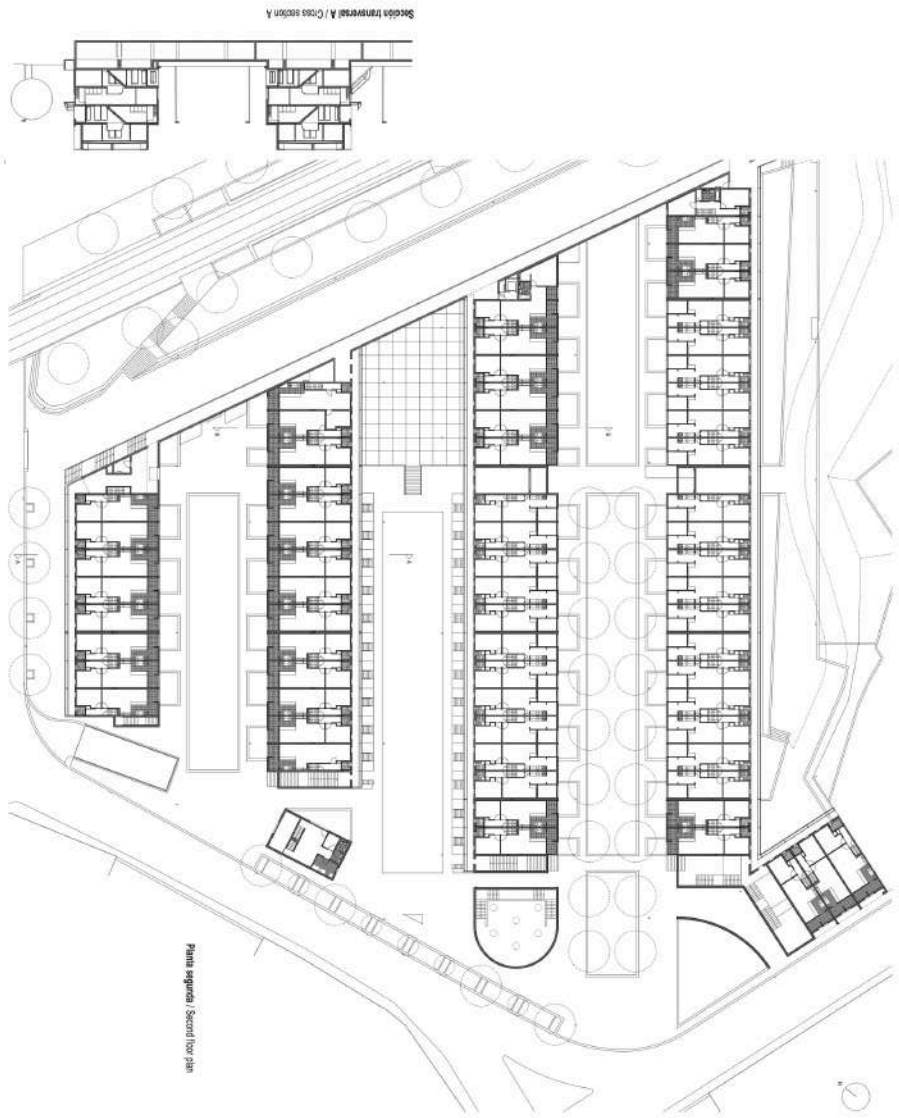
Sección longitudinal C / Longitudinal section C

Alzado a patio / Patio elevation

forrás: Álvaro Siza 2001-2008, (2008) El Croquis, p68,70,72,78

felhasznált irodalom

1. VUKOSZÁVLYEV Zorán, SZENTIRMAI Tamás, (2010): Kortárs portugál építészet - Contemporary Portuguese Architecture, TERC Kft., Budapest
2. HILBESHEIMER , Ludwig (2012) Metropolisarchitecture, Paperback
3. FRAMPTON, Kenneth (2016): Typology and participation, <https://www.artforum.com/inprint/issue=201603&id=58115>
4. MOTA, Nelson J.A. (2013): Engagement and Estrangement: Participation and Disciplinary Autonomy in Álvaro Siza's S. Victor Neighbourhood, <http://dx.doi.org/10.7480/footprint.5.2.740>
5. BAÍA, Pedro (2011): Appropriating Modernism: From the Reception of Team 10 in Portuguese Architectural Culture to the SAAL Programme (1959-74) <http://dx.doi.org/10.7480/footprint.5.2.740>
6. SZENTIRMAI Tamás (2012): hagyományos egyszerűség, kortárs portugál építészet ,tézisfüzet a Kortárs portugál építészet című könyvhöz, DLA értekezés, BME http://dla.epitesz.bme.hu/appendfiles/105-szentirmai_tamas_2012_sz_tez.pdf
7. VUKOSZÁVLYEV Zorán (1998): Újra- szocio Álvaro Sizától, szociális lakásépítési kísérletek Portugáliában, In OCTOGON, 1998/2. szám, p37-39
8. RODRIGUES, Camila (2015): Participation and the Quality of Democracy in Portugal, <https://rccs.revues.org/6111#text>
9. PERÉNYI Tamás, KONCZNÉ Theisler Katalin, NAGY Márton (2013): Alacsony, sűrű beépítésű lakóházak, http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412A/2011-0055_alacsony_suru_beeptesu/index.html
10. GRANDE, Nuno (2016): Les universalistes, 50 ans d'architecture portugaise, Fondation Gulbenkian
11. THIJS, Clement, Laura van LOON, Agata VODNICKA, (2015) Conjunto Habitacional da Bouça, Housing Typologies ,Case study
12. SARDO, Delfim (2014): The SAAL Process Architecture and Participation 1974–1976 c. kiállítás nyomtatványa, Serralves Museum of Contemporary Art
13. GADANHO, Pedro (2009): Habitar Portugal 2006/2008, Seleccao Mapei, Ordem dos Arquitectosa
14. DAVID, Ana (2007): Vazios Urbanos, Trienal de Arquitectura Lisboa, Urban Voids, Lisbon Architecture TriennaleCaleidoscópico
15. CECILIA , Fernando Márquez , LEVENE ,Richard (2008) Bouça Social Housing, In: Álvaro Siza 2001-2008, El Croquis, p64-83, Idea Books
16. CECILIA , Fernando Márquez , LEVENE ,Richard (2013) Bouça Social Housing, In: Álvaro Siza 2008-2013, Lecciones magistrales El Croquis, p21-23, Idea Books
17. Biblioteca Francisco Keil do Amaral, (2014) In: Dossiés temáticos, OA Seccional regional do Sul, n 2014/07
- 18 . OLSSON, Lea, LOERAKKER Jan (2013) Revisioning Amsterdam Bijlmermeer, Failed Architecture case study <https://www.failedarchitecture.com/the-story-behind-the-failure-revisioning-amsterdam-bijlmermeer/>
19. L'Architecture d'Aujourd'Hui, PORTUGAL (1976/nr.185)

képjegyzék

1. ábra: a szerző illusztrációja
2. ábra: Divisare, "Álvaro Siza Bouça Saal Housing Complex, Emilio Zandri photo reportage" : <https://divisare.com/projects/303551-Álvaro-siza-emiliano-zandri-za-Bouça-saal-housing-complex>
3. ábra: Drawing Matters, "Housing and the city, Context" , Álvaro Siza (*1933), From the Bouça Sketchbooks, c. 1972. Pencil on paper. <https://www.drawingmatter.org/drawings/gowan-and-siza-housing-and-city/housing-and-city-context/>
4. ábra: Divisare, "Álvaro Siza Bouça Saal Housing Complex, Emilio Zandri photo reportage" : <https://divisare.com/projects/303551-Álvaro-siza-emiliano-zandri-za-Bouça-saal-housing-complex>
5. ábra: Revolução de 25 de Abril de 1974 ~ Portugal, : <http://anamargaridapalmeiraebomeeugosto.blogs.sapo.pt/revolucao-de-25-de-abril-de-1974-dia-7323>
6. ábra: (lásd:5.ábra)
7. ábra: CCA, "Architecture or Revolution? A Conversation with Nuno Portas and Nuno Grande" Mural by Sérgio Gamelas and M. José Abrunhosa in Bouça neighbourhood, Porto, 1976. : <http://www.cca.qc.ca/en/events/3499/architecture-or-revolution-a-conversation-with-nuno-portas-and-nuno-grande>
8. secretariado nacional da pastoral da cultura, "As Operações SAAL»: um dos mais importantes documentários portugueses" Alexander Alves Costa fényképgyűjteményéből: http://www.snpcultura.org/vol_operacoes_saal_um_dos_mais_importantes_documentarios_portugueses.html
9. ábra: (lásd: 8.ábra)
10. ábra: (lásd: 8.ábra) 11. ábra: (lásd: 8.ábra)
12. ábra: Radical-pedagogies: "Álvaro Siza and the SAAL ("Local Mobile Support Device"), <http://radical-pedagogies.com/search-cases/e09-faculdade-arquitectura-universidade-porto/>
13. ábra: CURBED, "Revisiting Portugal's People-Powered Design Movement, SAAL": <https://www.curbed.com/2015/5/12/9962070/portugals-peoplepowered-architecture-movement-saal>
14. ábra: (lásd: 8.ábra)
15. ábra: MOMA Collection, "Álvaro Siza, Sao Victor Housing" http://www.moma.org/collection_images/resized/114/w500h420/CRI_256114.jpg
16. ábra: L'Architecture d'Aujourd'Hui 1976/185-ös számának címlapja
17. ábra: Issuu: The dialogue between liquid state and solid state, Xiaoxiao Li Thesis" https://issuu.com/xiaoxiao-li/docs/xiaoxiao_li_thesis
18. ábra: architectures234 , "Álvaro Siza, Quinta Malagueira [residencial XII]" <http://architectures234.blogspot.hu/2011/03/Álvaro-siza-quinta-malagueira.html>
19. ábra: Untapped Cities, "Berlin's Lost Prophet of Colorful Modernism: Onkel Toms Hütte by Bruno Taut" <http://untappedcities.com/2017/05/01/onkel-toms-hutte-by-bruno-taut-berlins-lost-prophet-of-colorful-modernism/>
20. ábra: ARCHITECTUREGUIDE.nl , "Housing Kiefhoek" http://www.architectureguide.nl/project/list_projects_of_architect/arc_id/10/prj_id/284
21. ábra: H. Pitz - Herausgegeben von Winfried a, Kristiana Hartman, Matthias Schirren, Manfred Speidel, Bruno Taut 1880-1938, Deutsche Verlags, Munchen 1998

22. ábra: Martien Kerkhof, Studio Retina, Amsterdam - Ed Taverne/
Cor Wagenaar/Martien de Vletter: J.J.P.Oud, Poetic Functionalist, Nai Publishers, Rotterdam, 2000
23. ábra: Sonneveld House, "SIMULTANEOUS MODERNISM" : <https://www.sonneveldhouse.com/news/simultaneous-modernism>
24. ábra: Wikipedia,"Onkel Toms Hütte Berlin" [https://de.wikipedia.org/wiki/Onkel_Toms_Hütte_\(Berlin\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Onkel_Toms_Hütte_(Berlin))
25. ábra: Housing Prototypes, http://housingprototypes.org/project?File_No=GER001
26. ábra: NUL20, "Bijlmermeer historische foto's, Bijlmerdreef: op het platform voor nieuwbouwcomplex Fénice", <http://www.nul20.nl/foto/bijlmermeer-historische-fotos>
- 27.-29. ábra: SIZA, Álvaro In: Drawing matter, "SAAL BOUÇA HOUSING, PORTO BY ÁLVARO SIZA (1972–73; 1974–79; 2004–07) " <https://www.drawingmatter.org/drawings/gowan-and-siza-housing-and-city/saal-bouç-housing-porto/>
30. ábra: FERRAND, Joao (2008) Bouça Social Housing, In: Álvaro Siza 2001-2008, El Croquis, p64-83, Idea Books
- 32-33. ábra: SIZA, Álvaro(2008) Bouça Social Housing, In: Álvaro Siza 2001-2008, El Croquis, p64-83, Idea Books
- 34- 38. ábra: SUZUKI, Hiaso (2008) Bouça Social Housing, In: Álvaro Siza 2001-2008, El Croquis, p64-83, Idea Books
39. ábra: FA International, <http://www.aefa.pt/pt/aefa/cultura/nucleos>
40. ábra: <http://www.blog.anapina.com/2014/06/e-foi-assim-o-sao-joao.html>
41. ábra: PALAGANI, Rahul, Bouça HOUSING, : <https://rahulpalagani.myportfolio.com/Bouça-social-housing-by-Álvaro-siza>
42. ábra: LE DONNE, Sarah "Bouça Social Housing – Álvaro Siza Vieira" <http://blog.sarahledonne.com/2016/08/Bouça-social-housing-Álvaro-siza-vieira/>
43. ábra: Housing Prototypes, http://housingprototypes.org/project?File_No=GER001
44. ábra:
45. ábra:SUZUKI, Hiaso (2008) Bouça Social Housing, In: Álvaro Siza 2001-2008, El Croquis, p64-83, Idea Books
46. ábra: <http://anxietiesandstrategies.tumblr.com/page/7>
47. ábra : Biblioteca Francisco Keil do Amaral, (2014) In: Dossiés temáticos, OA Seccional regional do Sul, n 2014/07
48. ábra (lásd: 42. ábra)
49. ábra: <http://anxietiesandstrategies.tumblr.com/page/7>
50. ábra: Jornal Arquitectos, Publicacao Trimestral da Ordem dos Arquitectos, Portugal, SAAL Conjunto Habitacional da Bouça p86-88
51. ábra: PALAGANI, Rahul, Bouça HOUSING, : <https://rahulpalagani.myportfolio.com/Bouça-social-housing-by-Álvaro-siza>
52. ábra: <http://www.alamy.com/stock-photo/bouça-social-housing-porto-portugal.html>
53. ábra: Architectural Review, Reflections On Álvaro Siza's Seminal Quinta da Malagueira Housing Scheme, <https://www.archdaily.com/592436/reflections-on-Álvaro-si-za-s-quinta-da-malagueira-communist-housing-scheme-in-evora>
54. ábra: SUZUKI, Hiaso (2008) Bouça Social Housing, In: Álvaro Siza 2001-2008, El Croquis, p64-83, Idea Books
55. ábra: FERRAND, João (2008) Bouça Social Housing, In: Álvaro Siza 2001-2008, El Croquis, p64-83, Idea Books
56. ábra: a szerző skicce
- 57-60. ábra: a szerző fotói, 2015

Budapesti Műszaki és
Gazdaságtudományi Egyetem
Építészmérnöki Kar

TDK

Kortárs építészetelmélet

2017

